

Følelse og moralsk verd

En undersøkelse av Charles Taylors filosofi om at en handlings moralske verd er en egenskap ved handlingen, og at følelse er i stand til å erkjenne dette verdet

Av Håkon Glommen Eriksen

Hovedfagsavhandling i filosofi
Høsten 2006
Universitetet i Oslo
Veileder: Hallvard Fosheim

Del I: Problemstilling og utgangspunktet i Taylors formuleringer

1	Innledning	5
1.1	Problemstilling	5
1.2	Noen avgrensninger og avklaringer	6
1.3	Begrunnelse for valg av problemstilling	7
1.4	Oppbygging av avhandlingen.....	8
2	Utgangspunktet i Taylors formuleringer	9
2.1	Generelt om Taylors prosjekt - mennesket og det gode.....	9
2.2	Hvem og hva Taylor argumenterer mot	10
2.3	Sterk hermeneutikk	15
2.4	Taylors formuleringer om følelse som erkjennelse av moralsk verd	16
2.5	Oppsummering og konkretisering av problemstillingen	20

Del II: Følelse, moralsk verd og forholdet mellom dem

3	Følelse	23
3.1	Et allment og upresisert utgangspunkt om språkets betydning for følelse.....	23
3.2	Taylor om språk - språket er konstitutivt gjennom ekspresjon	25
3.3	Konklusjon om følelse	28
3.4	Noen etterfølgende spørsmål og kommentarer	29
4	Moralsk verd som egenskap	29
4.1	Om hvor de subjektrefererende egenskapene finnes, hva som er grunnen til at de finnes, og hvordan de er ikke-objektive og likevel ikke rent subjektive.....	30
4.2	I hvilken forstand de subjektrefererende egenskapene kan sies å være virkelige	40
4.3	Moralsk verd som egenskap og normativitet	51
5	Forholdet mellom følelse og moralsk verd	53
5.1	Hvordan følelse og subjektrefererende egenskap kan være forskjellige.....	54
5.2	Om hvordan vi med språket finner fram til rett artikulering av egenskapen	59
5.3	Hvordan følelse er om den subjektrefererende egenskapen.....	62
5.4	Hvordan våre dommer om de subjektrefererende egenskapene kan være sanne eller usanne, hvordan vi kan erkjenne hvilke dommer som er sanne, og hva konsekvensene av sanne og usanne dommer er	65
5.5	Innsiktene om sammenhengen mellom følelse og subjektrefererende egenskaper anvendt på forholdet mellom følelse og moralsk verd.....	70

Del III: Oppsummering og omstendigheter for videre refleksjon

6	Oppsummering i lys av utgangspunktet.....	73
7	Premisser og konsekvenser	74
8	Sluttord.....	76
9	Litteraturliste.....	77

Følelse og moralsk verd

En undersøkelse av Charles Taylors filosofi om at en handlings moralske verd er en egenskap ved handlingen, og at følelse er i stand til å erkjenne dette verdet

++++

Del I: Problemstilling og utgangspunktet i Taylors formuleringer

1 Innledning

I sine filosofiske tekster sier Charles Taylor at en handlings moralske verd er en egenskap ved handlingen som vi kan erkjenne gjennom følelse.

Men med "moralisk verd" mener vi det at en handling er for eksempel god eller ond, verdig eller uverdig, sjofel eller vennlig. Det moralske verdet er altså et uttrykk for handlingen vurdert moralsk. At en handling som har de eller de konsekvenser, eller som berører de eller de interesser, ikke bare har de eller de konsekvenser, og ikke bare berører de eller de interesser, men er for eksempel god eller ond, er et uttrykk for handlingens moralske verd.

På bakgrunn av Taylors filosofi, er det moralske verdet altså en egenskap ved handlingen selv, og ikke uttrykk kun for menneskets opplevelse av handlingen, for eksempel som et produkt av våre resonnementer eller beslutninger. Det er en egenskap som vi må erkjenne gjennom følelse.

Moralisk verd er i vår sammenheng en gradsbetegnelse. En handling kan være god og ha mye eller høyt moralsk verd. Eller en handling kan være ond, og ha lite eller intet moralsk verd.

1.1 Problemstilling

Taylors posisjon slik den er skissert over, er ikke uproblematisk. Denne posisjonen innebærer at det normative kan være en egenskap ved noe. Noe som faktisk *er*, kan altså si oss noe om hva vi *bør*. Og det innebærer at følelsesmessig erkjennelse – i stedet for for eksempel systematisk tenkning – blir vår tilgang til det moralske.

Men for å kunne bedømme Taylors posisjon – og mene noe om hvor velbegrunnet eller hvor problematisk den eventuelt er – må vi ha en god forståelse av den. Denne avhandlingen har derfor som prosjekt å undersøke nærmere denne posisjonen hos Taylor.

Problemstillingen vil altså være hvordan vi kan forstå Taylors filosofi om at handlingers moralske verd er en egenskap ved handlingen, og at følelse er i stand til å erkjenne dette

verdet. (Problemstillingen vil bli konkretisert i kapittel 2 nedenfor). Avhandlingen vil dreie seg om hva som menes med "følelse" i denne sammenheng, hvordan vi kan forstå at moralsk verd er en egenskap ved en handling, og forholdet mellom følelse og moralsk verd.

Vi skal ta utgangspunkt i Taylors formuleringer om følelse som erkjennelse av moralsk verd. Disse utgangs-formuleringene skal vi presentere nærmere under i kapittel 2. Vi skal se at formuleringene kan være vage, gåtefulle og tilsynelatende paradoksale. Der hvor Taylors formuleringer er for eksempel vage, kan vagheten imidlertid ikke alltid avskaffes gjennom å finne andre sitater fra Taylor som dreier seg om det samme problemet, og som avklarer det. Dette innebærer for det første at vi vil måtte hjelpe oss gjennom å la mer generelle synspunkter i Taylors filosofi kaste lys over problemet med følelse og moralsk verd. De generelle synspunktene dreier seg særlig om forståelsen av hva språk er og gjør, og om hva mennesket er. For det andre vil vi – til tross for hjelp fra disse mer generelle synspunktene – ikke alltid kunne finne sikre svar på spørsmålet om hvordan vi skal forstå Taylor. Det vil også i mange sammenhenger være mulig å forstå Taylors formuleringer på flere måter. I de forslagene til forståelse som vi legger fram i denne avhandlingen, vil det derfor ligge et selvstendig bidrag i utvikling og presisering av forståelsesmåter og i valg mellom alternative forståelsesmåter.¹

1.2 Noen avgrensninger og avklaringer

Taylors forfatterskap er omfattende, og det er nødvendig med en avgrensning av de tekstene som skal studeres og som skal danne ramme for besvarelse av problemstillingen. Følgelig skal problemstillingen besvares på bakgrunn av det Taylor skriver i følgende tekster.

¹ At moralen er noe som finnes forut for aktøren, og som å erkjennes eller erfares, og ikke vedtas, er tanker som også finnes hos andre enn Taylor. Blant annet finnes slike standpunkter innenfor den etiske tradisjonen som er blitt kalt nærhetsetikk. Arne Johan Vetlesen skriver at: "En sentral tanke i nærhetsetikken er at de sterkeste moralske føringene i vårt handlingsliv springer ut av det konkrete møtet med Den andre. Det er i møtet med Den andre at vårt – mitt – ansvar for Den andre gjør seg gjeldende – ikke som et fritt valg jeg påtar eller ikke påtar meg, men snarere som en absolutt fordring som hviler på mine skuldre. Se Arne Johan Vetlesen. "Innledning". I *Nærhetsetikk*, red. av. Arne Johan Vetlesen, 8. (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1996). Den danske teologen Løgstrup er en annen viktig referanse her. Han skriver: "Der er livsytringer, der allerede i deres på forhånd givne karakter er moralske eller umoralske, og ikke først bliver det takket være prinsipper." Se K. E. Løgstrup, *Norm og spontanitet* (Copenhagen: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag a/s, 1993), 46. Løgstrups formuleringer synes å ha inspirert Per Nortvedt som sier at "Moral skapes ikke gjennom intersubjektiv konsensus, gjennom en kontrakt eller gjennom et argumentativt kommunikasjonsfelleskap." Per Nortvedt. "Veien over til Den tredje". I *Nærhetsetikk*, red. av. Arne Johan Vetlesen, 144. (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1996).

Fra artikkelsamlinga *Philosophical papers I: Human agency and language*² fra 1985 skal vi ta for oss introduksjonen (“Introduction”) og artiklene “What is Human Agency”, “Self-interpreting Animals”, “Language and Human Nature” og “Theories of Meaning”. Fra *Philosophical Papers II: Philosophy and the human sciences*,³ som også er fra 1985, skal vi ta for oss artikkelen ”Interpretation and the sciences of man”. Fra Taylors store verk *Sources of the self: The making of the modern identity*⁴ fra 1989, skal vi se på “Part I”. I ”Preface” skriver Taylor om ”Part I” at han der skisserer et bilde av relasjonen mellom selvet og moral, og som han bygger på i resten av boka.⁵ Endelig skal vi ta for oss forordet (“Preface”) til og to artikler fra artikkelsamlinga *Philosophical Arguments*⁶ fra 1995. Det er artiklene ”Overcoming Epistemology” og ”Heidegger, Language and Ecology”.

Fokuset i avhandlingen vil komme på erkjennelse gjennom følelse og på moralsk verd som en type egenskap. Avhandlingen vil dreie seg om det grunnleggende – det at det moralske er en egenskap som i prinsipp erkjennes gjennom følelse. Vi skal ikke komme inn på hvordan man konkret tar stilling i moralske spørsmål. Avhandlingen skal heller ikke beskjefte seg med evnen eller viljen til å gjennomføre det vi har innsett at vi bør gjøre.

1.3 Begrunnelse for valg av problemstilling

Den umiddelbare begrunnelsen for valget av problemstilling, er at en nærmere undersøkelse av Taylors posisjon, vil være med på å legge et bedre grunnlaget for å drøfte holdbarheten i en bestemt etikk – nemlig den etikk som sier at moral i første omgang er tale om å erfare den virkeligheten våre valg må gjøres i, snarere enn refleksjon på bakgrunn av prinsipper eller metoder.

Men avhandlingen kan også spille en rolle i en annen og beslektet diskusjon, nemlig diskusjonen om det postmoderne menneskets mulighet for å etablere en sunn og stabil identitet eller subjektivitet. Den kjente sosiologen Zygmunt Bauman skriver slik om hva identitet er:

² Charles Taylor, *Philosophical papers I: Human agency and language*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).

³ Charles Taylor, *Philosophical papers II: Philosophy and the human sciences*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).

⁴ Charles Taylor, *Sources of the self: The making of the modern identity*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

⁵ Taylor, *Sources*, x.

⁶ Charles, Taylor, *Philosophical Arguments*. (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1995).

En tenker på identitet når en ikke er sikker på hvor en hører til, dvs. når en ikke er sikker på hvordan en skal plassere seg i det forvirrede mangfold av atferdsformer og - mønstre rundt en, og hvordan en kan være sikker på at folk vil akseptere denne plasseringen som rett og riktig, slik at begge sider kan vite hvordan en kan komme videre i hverandres nærvær. "Identitet" er et navn som er gitt den etterlengtede utveien ut av denne usikkerheten.⁷

I "postmoderne tid" har det vært ansett som et problem for menneskets mulighet til å skape en identitet, at alt som vi kan skape en identitet i møte med, er subjektivt og flyktig. Bauman stiller diagnosen på vår samtid og hvilke muligheter den gir for å danne seg en varig og stabil identitet slik:

Livets spill er raskt og altoppslukende og fanger oppmerksomheten, slik at det ikke blir tid til overs til å stoppe og tenke seg om og legge omhyggelige planer. Men igjen skjer det som føyer maktesløshet til skuffelse, nemlig at spillereglene forandres lenge før spillet er ferdig. Hvilke verdier en skal sette pris på og søke aktivt, hvilke belønninger en skal kjempe for, og hvilke strategier som må settes i verk for å oppnå dem, er alle beregnet "på maksimal effekt og øyeblikkelig glemsel" som Georg Steiner formulerer det.⁸

Også Taylor er opptatt av identitet. Som vi skal se, er også hans forståelse av identitet – eller det å være et subjekt, som han sier – knyttet til verdier. I samme grad som Taylor klarer å vise at moralsk verd er en egenskap ved en handling, klarer han å vise at det finnes en verdivirkelighet som mennesket kan danne sin identitet eller subjektivitet i møte med. På denne måten er Taylors filosofi et bidrag også i diskusjonen om det postmoderne menneskets muligheter for å skape en sunn identitet. Selv om avhandlingens primære fokus er følelse og erkjennelse av moralsk verd, vil avhandlingen også kunne bidra til å kaste lys over Taylors bidrag til diskusjonen om muligheten for dannelse av identitet i vår tid.⁹

1.4 Oppbygging av avhandlingen

I kapittel 2 skal vi se nærmere på Taylors posisjon. Vi begynner med å si noe om hva som kjennetegner hans filosofiske engasjement og om hvem og hva han posisjonerer seg mot. På denne bakgrunn kommer vi fram til Taylors formuleringer om følelse og verd slik vi finner dem i de tekstene som er nevnt foran. Dette er de formuleringene som danner grunnlaget for avhandlingens undersøkelse. På bakgrunn av disse formuleringene, vil vi foreta en konkretisering av problemstillingen.

⁷ Zygmunt Bauman. "Postmodernitet, identitet og moral". I *Nærhetsetikk*, red. av. Arne Johan Vetlesen, 123. Oversatt fra engelsk av Mette Nygård. (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1996).

⁸ Bauman, *Postmodernitet, identitet og moral*, 128.

⁹ Et interessant norsk bidrag i denne diskusjonen er: Jan-Olav Henriksen, *Grobunn for moral: Om å være moralsk subjekt i en postmoderne kultur*, (Kristiansand: Høyskoleforlaget a/s, 1997).

I Del 2 skal vi foreta den undersøkelsen som problemstillingen dreier seg om. Vi forholder oss til problemstillingen slik den er konkretisert avslutningsvis i kapittel 2. Drøftelsen vi dreier seg om hva som menes med "følelse", hva slags egenskap det moralske verdet er, hvordan denne egenskapen kan være normativ i moralsk forstand, og om forholdet mellom følelse og moralsk verd.

I Del 3 skal vi oppsummere hva undersøkelsen har vist oss om Taylors filosofi om følelse og moralsk verd. Vi skal vise hva undersøkelsen har lært oss om de grunnleggende forutsetningene som denne filosofien bygger på, og vi skal si litt om hva som bør diskuteres videre.

2 Utgangspunktet i Taylors formuleringer

2.1 Generelt om Taylors prosjekt - mennesket og det gode

Taylors forfatterskap er som allerede nevnt omfattende.¹⁰ Likevel er det sannsynligvis mulig å peke på noe som står sentralt i dette forfatterskapet. I introduksjonen til artikkelsamlingen *Philosophical papers 1: Human agency and language*,¹¹ sier Taylor selv om de arbeidene som finnes der, at selv om de framstår som ganske varierte med hensyn til tematikk, er de arbeidene til en monoman – eller som Taylor skriver på engelsk, arbeidene til en *monomaniac*.¹² Det Taylor mener alle arbeidene i bunn og grunn handler om, er filosofisk antropologi. Han skriver: "If one had to find a name for where this agenda falls in the geography of philosophical domains, the term "philosophical anthropology" would perhaps be best, ..." ¹³

Selv om det er om artiklene i *Philosophical papers 1: Human agency and language* at Taylor skriver dette, er det sannsynligvis et ganske godt stikkord for større deler av forfatterskapet hans. Vi kan si at Taylor er opptatt av mennesket, og hans undersøkelser av mennesket fører ham naturlig til et fokus på det gode. Litt stikkordmessig formulert, kan vi si at Taylor skriver langs akse "mennesket — det gode".¹⁴

¹⁰ En omfattende bibliografi med Taylors arbeider fra 1957 til 2000 finnes i: Nicolas H. Smith, *Charles Taylor, Meaning, Morals and Modernity*. (Cambridge UK: Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd, 2002), 262-268.

¹¹ Taylor, *Philosophical papers 1*.

¹² Charles Taylor, "Introduction", i Taylor, *Philosophical papers 1*, 1.

¹³ Ibid.

¹⁴ Se for eksempel Taylor, *Sources*, 25-53.

Taylors interesse for mennesket har for det første fokus på menneskets selv og mulighetene for å utvikle et slik selv i vår tid. For det andre, og i tilknytning til det første, er Taylor opptatt av hvordan vi kan forstå mennesket som moralsk aktør. Han interesserer seg for hvordan vi kan forstå drivkreftene bak menneskets valg og handlinger. Når det gjelder moralsk ontologi, har vi allerede sett at Taylor vil si at det gode er en virkelighet som finnes forut for det enkelte individ, og som individet må forholde seg til i sitt forsøk på å leve et godt liv. Sammenhengen mellom selvet og det gode ligger for det første i det at selvet er konstituert gjennom individets møte med og stillingstagen til det gode. Videre er det slik at det gode motiverer våre handlinger som noe å strekke seg etter.

Dette fokuset på sammenhengen mellom selvet og det gode er ikke unikt. Det er vel dette mye etisk relativisme dreier seg om – selvet som fortolker seg selv, og selvet som bestemmer hva som er godt eller rett for det. Men ett av de interessante aspektene ved Taylors filosofi, er at det gode er mer grunnleggende enn selvet. Det gode er altså grunnleggende for selvet og ikke omvendt. Mennesket konstituerer sitt eget selv, men det skjer ikke i et tomrom eller som radikale valg.¹⁵

Det er også en annen sammenheng mellom selvet og det gode. Det gode kan bare erkjennes på bakgrunn av det selvet jeg allerede er. Kun på bakgrunn av et ståsted som utgjøres av menneskelig engasjerthet i menneskelivet, kan vi erkjenne det gode.

2.2 Hvem og hva Taylor argumenterer mot

Taylor utvikler altså en slik filosofi som er skissert over. Utviklingen av denne filosofien er samtidig en argumentasjon *mot* posisjoner som er innflytelsesrike og som er uforenelige med Taylors filosofi. Taylor sier selv at han er ute i polemisk ærend.¹⁶ Han sier om sin agenda i *Philosophical papers 1: Human agency and language*, at han ønsker å argumentere mot en forståelse av menneskelig liv og handling som er implisitt i en innflytelsesrik teori om menneskevitenskapene.¹⁷ Denne tradisjonen har – slik Taylor ser det – uheldig innflytelse på vår forståelse av mennesket. Den ser mennesket som løsrevet og fritt fra enhver sammenheng

¹⁵ Selv om det vel er mange ulikheter mellom Taylor og den etiske tradisjonen som kalles nærhetsetikk, kan dette utgangspunktet få tankene til å gå i retning av nettopp nærhetsetikerne, for eksempel Levinas. Levinas er tydelig på at etikken er primær og antropologien avledet av den, se Arne Johan Vetlesen. "Emmanuel Levinas". I Arne Johan Vetlesen, *Nærhetsetikk*. (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1996), 15-49. Dette er vel også et utgangspunkt i mye religiøs etikk. Gud og det gode finnes, og mennesket må forstå seg selv i møte med dette.

¹⁶ "I started on it with a polemical concern." Taylor, *Introduction i Philosophical Papers I*, 1.

¹⁷ Taylor, *Introduction i Philosophical Papers I*, 1.

i den naturlige og den sosiale verden, den forstår menneskets selv som et punktlig selv, dvs. uten behov for noe utenfor seg selv som grunnlag for sin konstituering, og den ser samfunnet som atomistisk, dvs. som summen av de enkelte individenes individuelle prosjekter.¹⁸ Taylor kaller denne tradisjonen han angriper for *epistemologi*. Taylors kritikk av epistemologien er ikke en kritikk av et fagfelt – slik det kan høres ut som, men kritikk av en filosofi som gir en bestemt erkjennelsesteori forrang slik at den også bestemmer ontologien.¹⁹

Her i punkt 2.2 skal vi redegjøre for "epistemologien" slik Taylor forstår den i sine tekster.

Slik Taylor definerer epistemologien, er dette en tradisjon som fikk form gjennom Descartes (1596-1650), og som ble fulgt opp gjennom det 17. og 18. århundre av Locke (1632-1704) og Hume (1711-1776). Denne tradisjonen så kunnskap som representasjonell, dvs. som et forhold mellom indre tilstander og ytre virkelighet som skaper de indre tilstandene hos oss. De indre tilstandene var sansedata eller ideer. I følge denne tradisjonen, har vi ingen tilgang til kunnskap om den ytre verden uten gjennom ideene i oss. Det var i tillegg viktig at kunnskapen var sikker og ikke tilfeldig. Sikkerhet var knyttet til den måten vår tenkning fungerte på, uten hensyn til hva tenkningen var om. Utgangspunktet var at ideene eller sansedataene måtte være sikre, de måtte være rå data om den eksterne virkeligheten uten spor av subjektiv fortolkning. Kunnskap måtte oppnås gjennom å sette sammen slike data på en sikker måte – etter sikre prosedyrer, for eksempel induksjon. Ved hjelp av disse prosedyrene måtte dataene settes sammen slik den ytre verden var satt sammen. Kunnskap var altså et speilbilde av den ytre verden, og kunnskapen ble bygd opp basert på to ting: Sikre og udiskutable utgangspunkter, og sikkerhet gjennom indre kontroll og manipulering med tenkning som et redskap for å koble ideene sammen riktig.²⁰

Taylor mener at denne epistemologien er forlatt som teori om persepsjon. Men den finnes fortsatt bl.a som en teori om hvordan menneskelig bevissthet og kunnskap fungerer.²¹ Dette er

¹⁸ Charles Taylor. "Overcoming epistemology". I Charles Taylor. *Philosophical Arguments*. (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1995), 7.

¹⁹ Charles Taylor. "Preface" i *Philosophical Arguments*, vii.

²⁰ Taylor skriver om dette flere steder, bl.a. i Charles Taylor. "Interpretation and the sciences of man". I Charles Taylor, *Philosophical papers II: Philosophy and the human sciences*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 18-19, Charles Taylor, "Language and Human Nature", i Charles Taylor, *Philosophical papers I: Human agency and language*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 224-225, Charles Taylor, "Heidegger, Language and Ecology", i Charles Taylor, *Philosophical Arguments*. (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1995), 102.

²¹ Taylor, *Interpretation and the sciences of man*, 20.

i følge Taylor for eksempel tilfellet for computer-inspirerte teorier om intelligens. Slike teorier innebærer et forsøk på å forstå intelligens som operasjoner over maskinobserverbar input. Videre har logiske empirister modellert vitenskapen etter modell av epistemologien. Vitenskapen må være en empirisk virksomhet og ikke rettet inn mot fortolking. Og det er en fristelse her til å konstruere vitenskapene om mennesket på samme måte, for eksempel i psykologi hvor en tidligere behavioristisk fase er i ferd med å bli erstattet av computer-baserte modeller.

I følge Taylor smitter denne forståelsen av vitenskapen over på forståelsen av virkeligheten. Virkeligheten må være slik at den kan forstås av en vitenskap innrettet empirisk og ikke basert på fortolking. Taylor formulerer det slik: "And along with the epistemological stance goes the ontological belief that reality must be susceptible to understanding and explanation by science so understood."²² Det som er virkelig, er det som kan verifiseres gjennom tilgang til rene data. Det virkelige er de egenskapene som kan måles naturvitenskaplig eller telles empirisk. Verdier og estetikk er ikke virkelig, men kun det enkelte menneskets projisering av egne subjektive opplevelser på virkeligheten. Tydeligst kommer dette til uttrykk i læren om primære og sekundære egenskaper. De primære egenskapene er uttrykk for verden slik den er i seg selv – absolutt. De sekundære egenskapene er uttrykk for hvordan mennesket opplever denne verdenen. De er subjektive ikke bare i betydningen av at det trengs et subjekt for å erkjenne dem, men også i betydningen at disse egenskapene ikke finnes andre steder enn i subjektets opplevelse.²³ Dette innebærer et skille mellom er og bør. Det som er, er kun de primære egenskapene, og på bakgrunn av det som er, kan vi ikke si noe om hva vi bør. Menneskets uttalelser om hva som har verdi eller hvordan man bør leve, kan i beste fall være legitime hvis de er resonnert fram gjennom metodisk tenkning på bakgrunn av normative premisser. I verste fall er slike uttalelser ikke annet enn uttrykk for den enkeltes tilfeldige preferanser. Slik Taylor ser det, gir epistemologien seg i dag uttrykk i en reduksjonistisk forståelse av mennesket og dets erfaringer bl.a. av det verdifulle: "... a reductive explanation of human action and experience in physiological and ultimately in physical and chemical terms. In this way we shall be able to treat man, like everything else, as an object among other objects, characterizing him purely in terms of properties which are independent of his

²² Ibid. 21.

²³ Charles Taylor, "Self-interpreting animals" i Charles Taylor, *Philosophical papers 1: Human agency and language*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 46.

experience - ...²⁴ Tiltrekningskraften ved denne filosofien ligger kanskje i det at den framstiller mennesket som fritt, uavhengig og selvkontrollerende, og å holde på en slik forståelse av mennesket kan ses som et moralsk ideal.²⁵

Slik Taylor ser det, inspirerer moderne epistemologi også en bestemt forståelse av hva våre moralske følelser er. Denne tradisjonen trekker i retning av å se våre moralske følelser utelukkende som reaksjoner med sosio-biologiske årsaker. Våre moralske reaksjoner betraktes på linje med vår kjærlighet til søtsaker, vår aversjon mot kvalmende substanser, eller vår frykt for å falle. Dette er en fornektelse av å se våre moralske følelser også som kognitive – som moralske relevante fordi de er implisitte påstander angående deres objekter. Taylor sier: "The temptations to deny this... arise from modern epistemology ..."²⁶

En bestemt forståelse av språk og hva språk gjør er også knyttet til epistemologien. Også denne teorien har utgangspunkter hos Descartes og ble utviklet av Locke og Hobbes. Condillac spilte også en viktig rolle. I følge Taylor ble representasjon sett som det grunnleggende lingvistiske fenomen: "Briefly, the Hobbes-Locke-Condillac (HLC) theory seeks to understand language within the confines of the modern representational epistemology made dominant by Descartes."²⁷ Ut fra dette utgangspunktet vokste en designativ teori om at språk – ord eller lyder – fungerer gjennom å beskrive ideer i bevisstheten eller ytre ting.²⁸ I ytterste konsekvens kan disse teoriene forstås behavioristisk: Å bruke språk er å koble lyder og ytre omstendigheter. Hvis vi vil legge en mindre behavioristisk forståelse til grunn, vil disse teoriene si at meningen framkommer ved å koble ord og ytre omstendigheter. Taylor

²⁴ Taylor, *Self-interpreting animals*, 47. Taylors beskrivelse av den tradisjonen han argumenterer mot, er gjort for noen ti-år siden. Muligens ser landskapet ikke presis slik ut i dag. Magdalene Thomassen sier at "Logisk empirisme i streng forstand anses ikke lenger som en levende skoleretning i vitenskapsfilosofien." Thomassen omtaler, under henvisning til Kirk og Reid (S.A. Kirk og W.J. Reid, *Science and social work*, (New York: Columbia University Press, 2002)), noe som kalles for *positivisme light* eller *postpositivisme* innenfor forskning om mennesket. Her er fokuset fortsatt på objektiv kunnskap samlet gjennom observasjon av objektive fakta. Årsakssammenhenger og etterprøvbare hypoteser er altså fortsatt sentrale. Men denne retningen benekter ikke gyldigheten av annen type kunnskap, og er også åpen for studier basert på såkalte kvalitative data. Magdalena Thomassen, *Vitenskap, kunnskap og praksis – Innføring i vitenskapsfilosofi for helse- og sosialfag*, (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2006), 144.

²⁵ Charles Taylor, *Overcoming epistemology*, 6. Nicolas H. Smith kaller denne tradisjonen for opplysnings-fundamentalisme. Dette er et uttrykk Smith har lånt av Ernest Gellner. Smith beskriver tradisjonen som fundamentalistisk i det at den insisterer på en type empirisk tilnærming uten at dette framstår som velbegrunnet, men framstår som en type fundamentalisme. Smith trekker fram to forfattere som han mener er talsmenn for en slik filosofi, Ernest Gellner og Hans Albert. Nicolas H. Smith, *Strong Hermeneutics – Contingency and Moral Identity*, (London: Routledge, 1997), 10.

²⁶ Taylor, *Scources*, 5 og 7.

²⁷ Taylor, *Heidegger, Language, and Ecology*, 102.

²⁸ Taylor, *Language and human nature*, 226.

redegjør for at dette litt enkle utgangspunktet er forlatt av denne tradisjonen, bl.a. på bakgrunn av kritikk fra Frege og Quine.²⁹ Kritikken dreide seg om at den designative teorien – og ikke minst den behavioristiske varianten – ikke klarte å gjøre rede for den aktiviteten som er grunnlaget for at mennesket knytter ord og referanser til hverandre. Men selv etter at denne kritikken skapte en utvikling av anglo-saksisk språkfilosofi, er denne språkfilosofien, slik Taylor ser det, forblitt trofast mot de grunnleggende utgangspunktene. *Truth-condition* teorier innebærer å fokusere på hvordan ord eller samlinger av ord former *beskrivelser* – beskrivelser av noe allerede eksisterende, og beskrivelser som kan bedømmes som sanne eller falske. Dette er tilfellet selv om språket ikke brukes til typisk beskrivende formål. Også når vi bruker språket for å stille et spørsmål eller gi en ordre, dreier språket seg om en representasjon. Det språket representerer, er tingenes tilstand, nemlig det vi spør om, gir ordre om osv. Ved siden av å kalle disse språkteoriene deskriptive, representative eller objektiviserende, kaller Taylor dem *enframing theories*. Med det vil han få fram at dette er teorier som plasserer språket innenfor en ramme av menneskelige livsformer hvor rammen ikke selv er avhengig av språket. Språket blir forstått som et instrument til å ivareta en livsform som selv ikke er skapt eller avdekket av språket. Livsformene finnes der så å si forut for språket, og språket brukes som et middel til å beskrive dem.³⁰ Som eksempler på samtidige teoretikere som mer eller mindre står for en slik språkfilosofi, nevner Taylor Davidson, Quine, McDowell og Platts.³¹

Kritikken mot epistemologien har – slik Taylor ser det – tatt flere veier.³² For det første finnes det en kritikk som setter fokus på betingelsene for at mennesket faktisk kan ha noe slik som erfaring av og bevissthet om verden. Dette kan ikke forstås på bakgrunn av epistemologiens forståelse av kunnskap. Forutsetningen for å danne seg oppfatninger om verden, er at man allerede er engasjert i verden. Det som finnes bak våre oppfatninger om verden, er ikke mer fundamentale oppfatninger. Det er i stedet et bestemt grep på verden, en bestemt måte å forstå og forholde seg til verden på. Denne måten å tenke på har ført til et fokus på artikuleringen eller avdekkingen av forutsetningene for våre liv som mennesker. I følge denne kritiske retningen, er slik artikulering i stand til å avdekke sannere og bedre hvem vi er, og hva som er forutsetningene for oss som moralske og sosiale vesener. Taylor peker ut

²⁹ Charles Taylor, "Theories of meaning", i Charles Taylor, *Philosophical papers 1: Human agency and language*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 249-255.

³⁰ Taylor, *Heidegger, Language, and Ecology*, 101.

³¹ Taylor, *Theories of meaning*, 254.

³² Taylor, *Overcoming epistemology*, 8-17.

Hegel, Heidegger og Merleau-Ponty som sentrale i denne formen for kritikk mot epistemologien.

En annen kritikk er basert på Nietzsches filosofi. Denne retningen er kritisk ikke bare til epistemologiens krav om å frambringe kunnskap. Denne kritikken er skeptisk til alle krav om anerkjennelse som kunnskap og sannhet. Alle kunnskapsregimer er påtvunget, og ingen kan gjøre krav på grunnleggende sannhet. Denne kritikken med utgangspunkt i Nietzsches filosofi, munner ut i en posisjon som skissemessig kan beskrives slik at så vel naturvitenskaplig kunnskap som etisk kunnskap blir ikke-objektivt og subjektiv. Dette er posisjoner som ofte omtales som post-modernisme. Taylor peker på Foucault og Derrida som sentrale innenfor denne retningen.

Endelig peker Taylor på en tredje kritisk retning. Det er Habermas` posisjon. Denne posisjonen er kritisk til relativismen som følger av Nietzsches standpunkt. Den er også skeptisk til tradisjonen fra Heidegger og Merleau-Ponty. Skepsisen er særlig rettet mot en forståelse av menneskets fornuft som tar utgangspunkt i en plasserhet i verden som vi ikke kan overstige. Slik Taylor ser det, holder Habermas på en mer formell forståelse av fornuft og dermed på en mer prosessuell etisk tenkning.

2.3 Sterk hermeneutikk

Taylor befinner seg i den tradisjonen som kritiserer epistemologien på bakgrunn av betingelsene for bevissthet om og erfaring av verden. Ved siden av de teoretikerne som Taylor nevner, sier Nicolas H. Smith at vi her også har Gadamer og Ricoeur.³³ Denne tradisjonen kalles av Smith for sterk hermeneutikk.³⁴ ”Sterk” fordi denne tradisjonen hevder at våre fortolkninger av rammene for våre liv kan være sanne eller usanne. Det følger også med en ”sterk” ontologisk ambisjon – det som utgjør forutsetningene for våre liv må anses som virkelig. Det dreier seg fortsatt om å bryte med dikotomien objektivt/subjektivt som den epistemologiske tradisjonen innebærer. Men å bryte denne dikotomien betyr ikke å gjøre alt subjektivt slik som post-modernistene, men det innebærer å løfte det som ikke er objektivt, og vise at det likevel ikke er subjektivt i alle henseende.

³³ Smith, *Strong Hermeneutics*, 19-25.

³⁴ Nicolas H. Smith kaller Nietzsches posisjon for svak hermeneutikk (”weak hermeneutics”). ”Hermeneutikk” fordi all kunnskap er fortolking. ”Svak” fordi standpunktene som kommer ut av fortolkingene ikke kan gjøre krav på sannhet: All fortolking er nemlig verdiladet, og verdier er i ytterste konsekvens uttrykk kun for en individuell ikke-kognitiv evne, prosess eller hendelse. Smith, *Strong Hermeneutics*, 15 .

2.4 Taylors formuleringer om følelse som erkjennelse av moralsk verd

Vi er nå kommet fram til en presentasjon av de formuleringene som skal være utgangspunkt for besvarelse av problemstillingens spørsmål. Det dreier seg altså om en presentasjon av Taylors formuleringer om en handlings moralske verd er en egenskap ved handlingen, og at følelse er i stand til å erkjenne denne egenskapen.

Taylor sier at mange av våre følelser er av en slik art at å uttrykke dem er å si noe om det de er om. Det å ha en slik følelse, er å erfare at situasjonen vi står i er av et bestemt slag:

"...experiencing a certain emotion involves experiencing our situation as being of a certain kind ..." ³⁵ Det som situasjonen "har", er ikke noe nøytralt, ikke noe som vi er indifferente overfor. Var det det, ville vi ikke ha hatt følelsen. Det situasjonen har, er noe som vi opplever at er av betydning for oss, av betydning for hvordan vi skal handle eller leve: "... cannot be something to which we are indifferent, or else we would not be moved". ³⁶ Det kan dreie seg om at situasjonen er ydmykende, opprørende, nedslående, oppmuntrende, vidunderlig. ³⁷ Disse adjektivene beskriver noe som Taylor kaller *an import* – en betydning. En slik *import* er en egenskap – *property* – ved noe, for eksempel ved en situasjon. ³⁸ Det er tale om en egenskap ved noe som gjør at dette noe ikke er indifferert for oss.

Each of these adjectives defines what I would like to call an import, if I can introduce this as a term of art. By "import" I mean a way in which something can be relevant or of importance to the desires or purposes or aspirations or feelings of a subject; or otherwise put, a property of something whereby it is a matter of non-indifference to a subject. ³⁹

Noen slike egenskaper kan beskrives i objektive, ytre formuleringer uten å trekke inn hvordan situasjonen erfares fra et indre menneskelig ståsted. Farlighet er et eksempel på dette. Taylor viser i et eksempel hvordan det farlige i et møte med en vill tiger kan beskrives som muligheten for tap av vitale kroppsfunksjoner og dermed tap av livet. ⁴⁰ Andre av disse egenskapene kan bare beskrives med ord som sier noe om hvordan verden ser ut fra et menneskes opplevde perspektiv. Disse egenskapene kalles *subject-referring* –

³⁵ Taylor, *Self-interpreting animals*, 48.

³⁶ Ibid.

³⁷ "... humiliating, or shameful, or outrageous, or dismaying, or exhilarating, or wonderful. Taylor, *Self-interpreting animals*, 48.

³⁸ Taylor, *Self-interpreting animals*, 48.

³⁹ Ibid. Anførelstegnene som Taylor bruker i sin tekst, er enkle, men det har ikke vært mulig å få fram enkle anførelstegn her i avhandlingen.

⁴⁰ Ibid, 52.

subjektrefererende egenskaper.⁴¹ Taylor skriver: "I should like to call properties of which this is true, like shameful, "subject-referring" properties".⁴²

Generelt sier Taylor om de subjektrefererende egenskapene at det er egenskaper ved noe som innebærer at dette noe har betydning for oss i egenskap av subjekter: "... what we value, or what matters to us, in the life of the subject."⁴³ Eksempelene som ble nevnt over, ydmykende, opprørende, nedslående, oppmuntrende, vidunderlig, må regnes som subjektrefererende egenskaper ved en situasjon. Men det er ikke bare situasjoner som kan ha subjektrefererende egenskaper. Også mennesker kan ha slike egenskaper som er av betydning for meg som handlende subjekt, og disse egenskapene ved mennesket må regnes som subjekt-refererende. Det kan dreie seg om at mennesket har uendelig verdi og krav på respekt.

De subjektrefererende egenskapene passer ikke inn i en objektivistisk forståelse av verden. En objektivistisk forståelse har rom for to omstendigheter. Det dreier seg for det første om såkalte absolutte egenskaper som kan beskrives objektivt og erkjennes gjennom empiriske metoder. For det andre regner en objektivistisk forståelse av verden med en subjektiv opplevelse av de absolutte egenskapene basert på subjektets egne forutsetninger, og som innebærer en projisering av egenskaper på den fysiske verden, "egenskaper" som egentlig kun finnes i menneskets bevissthet.

Subject-referring properties do not fit into an objectivist's view of the world. This allows for an account of things of objective properties, and then perhaps for a subjective reaction to or view of things on the part of the subject. Emotions like shame do not fit into either slot. They cannot take a place, unamended, in the objective account of things, because they can only be explicated in experience-dependent terms. But nor can they just be classed as a subjective view of things. To feel shame is related to an import-ascription, in the way described above. But to ascribe an import is to make a judgement about the way things are, which cannot simply be reduced to the way we feel about them, as we saw earlier. Beyond the question whether I feel ashamed is the question whether the situation is really shameful, whether I am rightly or wrongly, rationally or irrationally, ashamed.

It is this quality of the shameful, like the other crucial imports of our emotional life, which will not fit into the objectivist's grid. According to the logic of the concept, there is a truth of the matter, what is shameful, irreducible to me or you feeling this or that way about it. But the truth of this matter has no place in the objectivist's ontology.⁴⁴

De subjektrefererende egenskapene er ikke objektive og de kan ikke beskrives i et objektivistisk språk, og egenskapene finnes ikke i tingene på en slik måte at naturvitenskapen

⁴¹ Ibid, 54.

⁴² Ibid. Om anførselstegn, se note 39.

⁴³ Ibid, 60.

⁴⁴ Ibid, 55.

kan måle og erkjenne dem. Disse egenskapene er opplevelsesavhengige. De kan bare eksistere i en verden hvor det finnes subjekter med opplevelser: "These are properties which can only exist in a world in which there are subjects of experience, because they concern in some way the life of the subject qua subject."⁴⁵ På den annen side er de subjektrefererende egenskapene ikke subjektive i den forstand at det kun dreier seg om subjektets subjektive opplevelse. Sitatet over viser at det å uttale noe om en subjektrefererende egenskap, ikke er bare å si noe om subjektets egen opplevelse, men å si noe om hvordan ting er. Videre er det noe som er sant om de subjektrefererende egenskapene uavhengig av hva vi føler om dem.

Det er følelsen som er vår måte å erkjenne de subjektrefererende egenskapene på. I følelsen erkjenner vi hvordan egenskapen er. Følelsen er *om* den subjektrefererende egenskapen på den måten at det er egenskapen som er grunnen eller basisen for følelsen. Taylor formulerer seg slik: "In identifying the import of a given situation we are picking out what in the situation gives the grounds or basis of our feelings ..."⁴⁶ Disse følelsene som erkjenner de subjektrefererende egenskapene, kaller Taylor for subjektrefererende følelser.⁴⁷

Så langt kan vi altså oppsummere slik: Det som mennesket opplever fra sitt ståsted, og som inkluderer f.eks. skammeligheit, ære, krenkelser og verdighet, er egenskaper ved situasjonene eller menneskene. Disse egenskapene kalles subjektrefererende. De er ikke objektive og absolutte egenskaper som naturvitenskapen kan erkjenne, men de er heller ikke kun uttrykk for subjektets subjektive opplevelse av situasjonen. Vi erkjenner disse egenskapene gjennom følelse, og det er fordi den subjektrefererende egenskapen er grunnen for følelsen.

Det som er viktig i vår sammenheng, er at også handlinger kan ha subjektrefererende egenskaper, og at disse egenskapene kan være handlingens moralske verd. Taylor skriver: "Our moral revulsion before an act of spite is our affective awareness of the act as having an import of moral baseness."⁴⁸ Her sies det at en handling har en egenskap, og at denne egenskapen er moralsk. Konkret er det tale om moralsk mindreverd. I formen er dette ikke en generell uttalelse om at det moralske ved handlinger er egenskaper ved handlinger. I formen er dette et uttrykk for at i det minste i denne situasjonen var det moralske ved handlingen en egenskap ved handlingen. På denne bakgrunn kan vi i det minste si at Taylor mener det

⁴⁵ Ibid. 54.

⁴⁶ Ibid. 49.

⁴⁷ "Subject-referring emotions". Taylor, Ibid, 59.

⁴⁸ Ibid, 67.

moralske *kan være* en egenskap ved en handling. På bakgrunn av den måten Taylor forstår subjektrefererende egenskaper, nemlig som ikke-objektive egenskaper ved noe i den forstand at dette noe har betydning for mennesket som motivasjon for hvordan det skal leve, så er det grunn til å anta at Taylor mener det moralske *i alminnelighet* kan anses som subjektrefererende egenskaper ved handlingene. Den betydningen denne moralske egenskapen har for mennesket, er i denne sammenheng ikke direkte det at handlingen kan hjelpe eller skade noen, men hva dette at handlingen kan hjelpe eller skade noen, har å si for hvordan aktøren vil realisere sitt liv.

Hvilken sammenheng er det mellom erkjennelse av handlingers moralske verd og det som Taylor kaller sterke evalueringer? Å foreta sterke evalueringer er en evne mennesket har. Det dreier seg om å foreta en kvalitativ bedømmelse av våre drivkrefter. Det dreier seg om evnen til å bedømme våre motiver, ambisjoner og lengsler på bakgrunn av deres verd. I en sterk evaluering ser mennesket forbi det at det har lyst til eller er motivert for noe. Mennesket vurderer denne lysten eller motivasjonen i lys av motivasjonens verd, dvs. i lys av verdet til det motivasjonen er en motivasjon til. Her er det altså tale om verdet til det som realiseres – det vil si den handlingen som realiseres – hvis vi gir etter for motivasjonen. I krigen er du på plass ved fronten. Dette er et farlig sted å være, og du har lyst til å rømme. Motivasjonen for å rømme er helt påtakelig. Men denne motivasjonen vil føre til eller innebære, dvs. være en realisering av, feighet. Og feighet er uverdigg. Den sterke evalueringen er altså å se motivasjonen vår i lys av dens verd, dvs. i lys av verdet av den type handling eller liv motivasjonen vil realisere hvis den gjennomføres. Vi ser at den sterke evalueringen umiddelbart retter seg mot våre motiver, lyster, lengsler og ambisjoner, og denne typen evaluering er viktig som forutsetning for subjektets selvkonstituering som moralsk selv. Det er imidlertid en sammenheng mellom det å erkjenne handlingers moralske verd og det å foreta sterke evalueringer av våre motiver. Det å ta stilling til handlingers verd er et element av den sterke evalueringen.⁴⁹

Det er ikke bare slik at følelse er en mulig tilgang til de subjektrefererende egenskapene og det moralske verdet ved handlinger eller levemåter. Taylor mener at følelse er den eneste tilgang til dette. Riktignok kan vi av og til si at vi vet hva som er rett å gjøre, uten av vi vil si at vi føler det. Vi kan mene å vite hva som er rett på bakgrunn av generelle regler eller

⁴⁹ Ibid, 66.

prinsipper vi kjenner og som kan anvendes på den situasjonen vi står i. Taylor mener imidlertid at slik kunnskap bunner i følelsesmessige opplevelser. Kunnskapen er uttrykk for generalisering av erfaringer vi kun kan ha tilgang til gjennom følelse.

It is only through our feelings that we are capable of grasping imports of this range at all. The fact that we are sometimes dispassionately aware of an import should not induce us to think that we could always be so aware. This is a domain to which there is no dispassionate access.⁵⁰

2.5 Oppsummering og konkretisering av problemstillingen

På bakgrunn av denne gjennomgangen, kan vi oppsummere Taylors formuleringer ved å si at han mener en handlings moralske verd er en egenskap ved handlingen. Det er tale om en type egenskap som Taylor kaller subjektrefererende egenskap. Om de subjektrefererende egenskapene sier Taylor at

- de er ikke objektive men heller ikke subjektive i betydningen kun den enkeltes individuelle forestillinger
- de erkjennes gjennom følelse
- de er kjennes gjennom følelse fordi de subjektrefererende egenskapene er grunnen til følelsen
- det er noe som er sant om de subjektrefererende egenskapene uavhengig av hva vi føler
- våre uttalelser om de subjektrefererende egenskapene dreier seg ikke om våre følelser, men om egenskapene – det dreier seg om tingene slik de er.

På denne bakgrunnen ser vi bedre hvordan vi må spørre for å besvare problemstillingen. Vi må for det første spørre hva vi skal forstå med "følelse". Når det gjelder det moralske verdet som egenskap, ser vi nå at vår undersøkelse på dette punktet, i første omgang vil bli en undersøkelse av de subjektrefererende egenskapene. Vi må undersøke hvor disse subjektrefererende egenskapene finnes, hva som er grunnen til at de finnes, og endelig hvordan vi kan forstå at disse egenskapene dreier seg om tingene slik de er – altså at egenskapene er virkelige. Taylor skriver også om at disse egenskapene er ikke-objektive men likevel ikke fullt ut subjektive. Dette er interessante formuleringer, og vi bør undersøke på hvilken måte egenskapene er ikke-objektive men likevel ikke rent subjektive. Endelig må vi spørre på hvilken måte denne subjektrefererende egenskapen kan være normativ i moralsk

⁵⁰ Ibid, 62.

forstand. Vi skal oppsummere og anvende innsiktene om subjektrefererende egenskaper generelt på moralsk verd spesielt

Når det gjelder sammenhengen mellom følelse og moralsk verd, understreker Taylor at følelse kan være om det moralske verdet. Skal dette være meningsfullt, må vi kreve at følelse og egenskap er forskjellige ting, altså at følelse kan ta feil om det moralske verdet. Videre må vi spørre hvordan det kan ha seg at følelsen kan være om det moralske verdet, eller som Taylor sier, hvordan verdet kan være grunnen til følelsen. Taylor skriver også om sannhet i forbindelse med våre uttalelser om hva våre følelser forteller oss. Dette aktualiserer spørsmålet om hvordan våre følelsesbaserte uttalelser om de det moralske verdet i handlinger kan være sanne eller usanne. Som varslet i innledningen, vil vi se Taylors formuleringer om følelse og moralsk verd i lys av hans språkfilosofi. Dette kommer til å reise spørsmålet om hvordan vi kan finne fram til det rette ordet for våre følelser og det moralske verdet. Også når vi undersøker sammenhengen mellom følelse og moralsk verd, vil vi i første omgang undersøke sammenhengen mellom følelse og subjektrefererende egenskaper generell. Men på samme måte som nevnt over, skal vi oppsummere og anvende innsiktene om subjektrefererende egenskaper generelt på sammenhengen mellom følelse og moralsk verd spesielt.

På denne bakgrunn blir problemstillingen og konkretiseringen av den slik:

Hvordan skal vi forstå Taylors filosofi om at en handlings moralske verd er en egenskap ved handlingen, og at følelse er i stand til å erkjenne dette verdet? Konkretisert:

- hva menes med "følelse"?
- hva slags egenskap er det moralske verdet? Fordi Taylor sier at det moralske verdet er en subjektrefererende egenskap, vil dette bli et spørsmål om hva slags egenskaper de subjektrefererende egenskapene er. Dette kan konkretiseres slik:
 - o hvor finnes den subjektrefererende egenskapen?
 - o hva er grunnen til at den subjektrefererende egenskapen finnes?
 - o hvordan kan vi si at den subjektrefererende egenskapen er virkelig?
 - o hvordan kan den subjektrefererende egenskapen være ikke-objektiv og likevel ikke rent subjektiv?
 - o hvordan skal vi forstå at moralsk verd som subjektrefererende egenskap er normativt?

- hvordan skal vi forstå sammenhengen mellom følelse og det moralske verdet? Dette blir i første omgang et spørsmål om sammenhengen mellom følelse og den subjektrefererende egenskapen:
 - o hvordan kan følelse være om den subjektrefererende egenskapen?
 - o hvordan kan følelse og den subjektrefererende egenskapen være forskjellige?
 - o hvordan kan vi finne det rette ordet for den subjektrefererende egenskapen?
 - o hvordan kan våre dommer om de subjektrefererende egenskapene være sanne eller usanne, hvordan kan vi erkjenne hvilke dommer som er sanne, og hva er konsekvensene av å ha sanne og usanne dommer?

Del II: Om følelse, moralsk verd og forholdet mellom dem

3 Følelse

Målsettingen i dette kapitlet er å drøfte og utdype hvordan følelse skal forstås i Taylors filosofi om følelse og moralsk verd. Sentralt i dette kapitlet vi den opplevde følelsen stå. Som nevnt innledningsvis vil Taylors formuleringer bli undersøkt i lys av bl.a. hans forståelse av språk. Vi kan derfor si at undersøkelsen av følelse vil være en undersøkelse av språk og følelse.

3.1 Et allment og upresisert utgangspunkt om språkets betydning for følelse

De følelsene som er om de subjektrefererende egenskapene, kaller Taylor som nevnt for subjektrefererende følelser. Foran har vi sett hvilke følelser det dreier seg om. Det er tale om følelsen av at det er noe som har betydning for meg som menneske, det vil si betydning for meg som moralsk aktør. Følelsen kan følgelig dreie seg om bekreftelse, ydmykelse, skam, krenkelse, verdighet, skyld, stolthet, beundring, forakt, moralsk forpliktelse, anger, uverdighet, selvforakt eller selvtilfredshet.⁵¹ Men det er grunn til å anta at gruppen av subjektrefererende følelser også omfatter de helt fundamentale moralske følelser, og som de mer dagligdage følelser er en avledning av. Slike fundamentale følelser er særlig følelsen av at menneskets liv og integritet har et grunnleggende verd som vi må respektere.⁵²

Taylor synes å regne med en type instinktivt grunnlag for disse følelsesmessige opplevelsene. I hvert fall synes det som om han regner med et slik grunnlag når det gjelder de mest grunnleggende opplevelsene av hva som har betydning, for eksempel menneskets verd:

We are dealing here with moral intuitions which are uncommonly deep, powerful, and universal. They are so deep that we are tempted to think of them as rooted in instinct, There seems to be a natural, inborn compunction to inflict death or injury on another, an inclination to come to the help of the injured or endangered.⁵³

Taylor er åpen for at kultur spiller en rolle når det gjelder den nærmere utformingen av disse instinktene, for eksempel angående kretsen av de menneskene som er vernet av respekten for verdet.⁵⁴

⁵¹Ibid, 48 og 59. Taylor åpner også for at de subjektrefererende egenskapene kan omfatte også følelseserkjente egenskaper som vi umiddelbart ville si er av en annen art. Taylor nevner det at vi opplever et landskap eller noens stil som tiltrekkende, eller at vi er seksuelt tiltrukket av noen mennesker og ikke av andre. Det må innebære at de aktuelle følelsene må regnes blant de subjektrefererende følelsene. Ibid, 59.

⁵² Taylor skriver om respekt for liv og integritet i Taylor, *Sources*, 5.

⁵³ Ibid, 4-5.

⁵⁴ Ibid 5.

Men uansett instinkt eller kulturell påvirkning, er det klart at vi, når vi fokuserer på følelse, har å gjøre med noe som er knyttet til kroppslighet og en kroppslig reaksjon. Det er grunn til å anta at dette kroppslige spiller en viktig rolle for det Taylor omtaler som *en uartikulert opplevelse* av at noe har betydning for oss. Flere steder bruker Taylor slike formuleringer.⁵⁵ Det synes å dreie seg om opplevelse av en kroppslig reaksjon, uro eller draging, som kan forstås som en fortsettelse av de grunnleggende moralske instinktene.

Men viktigere enn dette kroppslige utgangspunktet, er det at Taylor fokuserer på forskjellen mellom den kroppslige, uartikulerte opplevelsen på den ene side, og det språklig artikulerte på den annen side. Det er en avgjørende forskjell mellom den uartikulerte opplevelsen og den artikulerte følelsen. Dette innebærer at språk er helt avgjørende for forståelsen av hva følelse er. I forbindelse med sin forståelse av mennesket som en som kan foreta sterke evalueringer, kommer Taylor mange ganger inn på betydningen av det å kunne artikulere våre følelsesmessige opplevelser. Den språklige artikuleringen innebærer en prinsipiell forskjell i forhold til det som fantes uten eller forut for artikuleringen. Taylor skriver: "To be a strong evaluator it thus to be capable of a reflection which is more articulate. But it is also in an important sense deeper."⁵⁶

Fokuset for undersøkelsen av hva følelse er hos Taylor, blir altså verken instinkt eller fysiologiske prosesser. Fokuset er på den opplevde følelsen slik den framstår i språket.

Det er jo vanskelig å tenke seg annet enn at språket i en viss forstand har betydning for den opplevde følelsen. Dette er sannsynligvis en posisjon som det er nesten allmenn oppslutning om – nettopp det at følelsen vår ikke kan være skam, glede eller anger uten at språket gjør den til det. Språket gjør det mulig for oss å forholde oss på en ny måte til våre bevissthetsinnhold. Vi kan si at språket beskriver bevissthetstilstanden på en slik måte at denne bevissthetstilstanden blir noe nytt for oss, blir slik som språket beskriver den. I tillegg til at språket gjør det mulig å forholde seg til bevissthetstilstandene på nye måter, kan vi med ordene systematisere, skille fra hverandre og nyansere. Denne forståelsen av forholdet mellom

⁵⁵ Taylor skriver om "the inarticulate limit" som de språklige formuleringene har sitt utgangspunkt i. Charles, Taylor, "What is human agency?" i Charles Taylor, *Philosophical papers 1: Human agency and language*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 40. En lignende formulering finnes i Taylor, *Self-interpreting animals*, 75, hvor Taylor skriver om "our inarticulate sense of what is important".

⁵⁶Taylor, *What is human agency?*, 25.

følelse og språk er forenelig med en deskriptiv forståelse av språk: Språket viser til våre bevissthetstilstander slik at de blir det de er for oss.

Er dette allmenne og upresise utgangspunktet som er skissert over, også en skisse av hvordan Taylor forstår den opplevde følelsens avhengighet av språket?

3.2 Taylor om språk - språket er konstitutivt gjennom ekspresjon

Taylor mener at språket ikke har som grunnleggende funksjon å beskrive ting som allerede finnes. Taylor tar altså avstand fra de språkteoriene som over er kalt deskriptive, representative eller objektiviserende. Han ser språket som noe som skaper noe nytt. Språket er et medium som konstituerer og skaper menneskelige levemåter, mer enn det er et instrument for å beskrive omstendigheter som allerede finnes utenfor språket. Denne språkfilosofien er inspirert av Herder, Humboldt og Heidegger. Slik Taylors filosofi framstår, understreker han imidlertid at den er hans egen variant, og verken Herder, Humboldt eller Heidegger kan tas til inntekt for akkurat denne utformingen av en romantisk-inspirert språkfilosofi.

Hvordan underbygge at språkets grunnleggende funksjon ikke er å beskrive, men å skape noe nytt? Taylor tar utgangspunkt i Herders kritikk av Condillac.⁵⁷ Her skal vi kort skissere hvordan Taylor skriver om dette. Bakgrunnen for Herders kritikk var Condillacs forståelse av hvordan språk oppsto og av hvordan språk kunne være om noe. Condillac tenkte seg at språket oppsto ved at lydene ble brukt til å betegne bevissthetsinnhold. Språket var et middel til å håndtere, nyansere og kommunisere bevissthetsinnhold. Etter denne modellen var det altså slik at våre bevissthetsinnhold og vår evne til å forholde oss til vårt bevissthetsinnhold var noe som var forut for språket, men språket gjorde det mulig å forholde seg til dette bevissthetsinnholdet på en ny måte.

Herder mente at dette ikke var å svare på det grunnleggende spørsmålet om språk. Det grunnleggende spørsmålet dreide seg om vår evne til i vår bevissthet å oppleve at *noe er om noe* – altså at ordene kan være om noe. Herder spurte om hvordan vi kunne ha den typen bevissthet som skapte relasjonen mellom ord og det ordet var om – den bevisstheten som gjør at vi kan forholde oss til noe slik som språket beskriver det. Svaret var at denne typen

⁵⁷ Taylor skriver om dette bl.a. i Taylor, *Language and human nature*, 227-229, og i Taylor, *Heidegger, Language, and Ecology*, 102-103.

bevissthet som innebærer at vi kan oppleve at ordene er om noe og at vi kan forholde oss til ting slik som ordene sier, ikke var noe som fantes forut for eller uavhengig av språket. Denne typen bevissthet er noe som skapes av språket, og Herder kalte den *refleksiv bevissthet*. Taylor har overtatt denne forståelsen, og han sier at *språket er konstituerende* når det skaper denne nye typen bevissthet.⁵⁸

Det synes som dette altså er det grunnleggende ved språket slik Taylor ser det: Språket skaper noe nytt som ikke finnes uavhengig av språket, og dette nye er en ny bevissthet – den refleksive bevissthet som gjør det mulig for oss å oppleve at ordene er om noe. Og at språket skaper dette som noe nytt, blir enda tydeligere når Taylor understreker at språket er ekspressivt – altså at språkets konstituerende eller skapende evne kommer fram når språket brukes i ekspresjon, altså brukes til å uttrykke seg med:

This reflection is a capacity we only realize in speech. Speaking is not only the expression of this capacity, but also its realization. ... In order for given words to mean something, to designate their respective objects, we have to be able to speak, that is, give expression to this reflective awareness, because it is only through this expression, through speech, that this reflective awareness comes about. ... The new expressive theory of human language that we find in Herder is, by contrast, constitutive; that is, reflective consciousness only comes to exist in its expression.⁵⁹

Den type bevissthet som gjør at vi kan oppleve at ordene er om noe, finnes altså ikke forut for at vi bruker ordene til å tale. Det er ekspresjonen som gjør at denne bevisstheten oppstår.

Men at språket skulle ha som grunnleggende funksjon å skape noe nytt i stedet for å beskrive ting som allerede finnes, får en utfordring fra vår felles dagligdagse erfaring av at vi ofte bruker språket til å beskrive eller peke ut ting som allerede finnes. Vi snakker om de konkrete tingene rundt oss og beskriver deres egenskaper. Taylor mener imidlertid at det grunnleggende også i disse sammenhengene er det at språket skaper noe nytt. Også når språket brukes på denne måten, er det grunnleggende konstitueringen av den refleksive bevisstheten som ligger til grunn for at vi kan oppfatte at språkets ord er om noe når vi beskriver eller peker ut noe med språket. Taylor skriver at " Expression realizes, and is therefore fundamental."⁶⁰ Taylor beskriver det at språket skaper noe gjennom ekspresjon, som språkets ekspressive evne eller kraft – *expressive power*.⁶¹

⁵⁸ Se for eksempel Taylors formulering: "Now this theory of language which gives a privileged place to the semantic dimension deserves the appellation "constitutive ..." Taylor, *Heidegger, Language, and Ecology*, 106.

⁵⁹ Taylor, *Language and human nature*, 229.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Se for eksempel Taylor, *Language and human nature*, 234.

Vi har altså fastlagt at språkets grunnleggende funksjon er å skape noe nytt – ikke beskrive. Dette nye skapes i ekspresjon, og det nye er den refleksive bevissthet. Vi har sagt at den gjør det mulig å oppleve at ord er om noe. Men hva betyr dette mer konkret for forholdet mellom språk og følelser? Hvis den refleksive bevisstheten gjør det mulig at språk kan være om noe, at vi kan snakke om gjenstandene og forholde oss til dem som ting slik språket beskriver dem, så kan vel den refleksive bevissthet også gjøre det mulig å forholde oss til innholdet i den språkskapede bevisstheten på en ny måte, altså slik som språket beskriver det. Taylor sier ikke så mye om hvordan dette skjer, men han gir noen antydninger:

The expressive theory opens a new dimension. If language serves to express/realize a new kind of awareness; then it may not only make possible a new awareness of things, an ability to describe them; but also new ways of feeling, of responding to things. If in expressing our thoughts about things, we can come to have new thoughts; then in expressing our feelings, we can come to have transformed feelings.⁶²

Sammenhengen mellom språk og våre bevissthetsinnhold kan altså tenkes å være slik: Den refleksive bevissthet, som skapes i språkets ekspresjon og som ikke finnes uavhengig av dette, gjør det mulig for oss å forholde oss til innholdet i denne bevisstheten som noe som er slik språket med sine begreper sier. Fordi det vi her forholder oss til er våre bevissthetsinnhold, så blir det vi forholder oss til, slik som vi forholder oss til det som. Vi kan ikke ha andre innhold i vår bevissthet enn det disse innholdene er i vår bevissthet. Denne fortolkningen av Taylor får støtte av det Taylor skriver om vår artikulering av hva som betyr noe for oss: "But this kind of formation or reformation does not leave its object unchanged. To give a certain articulation is to shape our sense of what we desire or what we hold important in a certain way."⁶³

Dette synes å innebære en teori om at våre bevissthetsinnhold er slik vi i vår bevissthet tror de er. Om dette er en oppfatning med allmenn tilslutning, eller om det i det minste er en plausibel teori, kan vi ikke gå nærmere inn på her. Men vi har allerede vært inne på at dette er Taylors posisjon – han legger jo til grunn at mennesket er selvfortolkende i det at det selv fortolker sitt selv og sin identitet.⁶⁴

⁶² Ibid, 233.

⁶³ Taylor, *What is human agency?*, 36.

⁶⁴ Dette er jo Taylors tema i Taylor, *Self-interpreting animals*.

3.3 Konklusjon om følelse

Når vi opptar oss med følelse i denne sammenheng, er det ikke fokus på instinkt eller på fysiologiske prosesser. Det er fokus på den opplevde følelsen. Følelsen slik mennesket opplever den er skapt av språket. Det er imidlertid ikke tale om at språket skaper følelsen gjennom å referere til et allerede gitt bevissthetsinnhold og dermed gjøre bevissthetsinnholdet til det det er for oss i språket. Den opplevde følelsen er altså ikke det språk-uavhengige – den fysiske uro i kroppen eller et før-språklig bevissthetsinnhold – som får nytt navn eller blir noe annet gjennom språket. Det er ikke tale om en slags oppgradering av noe som finnes før eller uavhengig av språket.

Taylor mener følgelig noe annet og mer radikalt enn den posisjonen som innledningsvis ble skissert som et uttrykk for en slags upresisert og allmenn forståelse. For Taylor er den opplevde følelse et bevissthetsinnhold som er skapt av språket i en mer grunnleggende forstand. Språket er en forutsetning for følelsen ved å konstituere den bevisstheten som følelsen finnes i, og ved å skape det bevissthetsinnholdet som er følelsen. Språkets grunnleggende betydning følger av at språket er konstitutivt gjennom ekspresjon. Muligheten for å ha en bevissthet og dermed for å ha et bevissthetsinnhold, blir til først når språket brukes til å artikulere bevisstheten. Følelsen som bevissthet kan altså ikke finnes utenfor språket og kan ikke ha et innhold som "gjenspeiler" noe utenfor språket. Den opplevde følelsen er altså språklig i grunnleggende forstand.

Taylor mener ikke å innføre nye metoder for bruk av språk. Dette er teori om språk og bevissthet som forsøker å beskrive den allerede eksisterende virkelighet på en mest mulig korrekt måte. Hvilke dagligdagse erfaringer er det Taylor skriver om på denne måten? Det Taylor skriver om er muligens det mest dagligdagse av alt: Det at vi opplever at noe er noe (altså denne måten å være bevisst på), og det at vi bruker ord for å artikulere våre følelser. Men i vår erfaring er det neppe mulig å bevise at Taylors forståelse av språk og følelse er riktig. Vi kan kanskje kjenne eller forstå at språket er av betydning for innholdet i følelsen. Men det er vel ikke mulig å erfare at følelsen er radikalt avhengig av språket slik Taylor mener, og ikke skapt i språket gjennom at språket refererer til allerede eksisterende bevissthetstilstander

3.4 Noen etterfølgende spørsmål og kommentarer

Følelsen er noe som oppleves som helt grunnleggende i oss. Vi sier ofte at følelser er ekte. Hvis det er slik at våre bevissthetsinnhold, altså bl.a. følelsene, konstitueres gjennom å sette ord på følelsen, så må det – for at dette skal "virke" – være slik at vi i en viss forstand tror på det ordet vi bruker. Vi må oppleve at de ordene vi bruker om følelsene, ikke er noe utvendig, men uttrykk for "slik det er". Sannsynligvis er dette en annen måte å tale om den refleksive bevissthet om. Det at den refleksive bevissthet gjør det mulig å forholde seg til noe slik som ordene sier, innebærer sannsynligvis også at dette oppleves som ekte – altså som uttrykk for "slik det er".

Selv om den før-språklige kroppslige uro ikke er det som omgjøres i språket til følelse, synes det likevel som om dette kroppslige nivået spiller en rolle – som et slags utgangspunkt for at det i det hele tatt er aktuelt å bruke ord om følelser. Dette reiser noen grunnleggende spørsmål, for eksempel om det er dette fysiologiske og kroppslige som setter rammene for *når* vi gjennom språket skaper følelse. Vi kommer tilbake til dette nedenfor i kapittel 5.

Men hvordan skal vi finne det rette ordet for følelsene? Hvis det hadde vært slik at språket refererte ved å sette ord på vår bevissthetstilstand, så ville det ha vært slik at bevissthetstilstandene hadde innebåret et utgangspunkt for språket. Oppgaven ville ha vært å sette ord på følelsen i betydningen av å finne et ord som beskriver følelsen. Selv om dette nok kunne ha vært vanskelig, ville det ha gitt oss en retning for strevet med ordene. Men hvis det er slik at språket ikke setter ord på noe som finnes fra før, men skaper noe nytt, blir det jo enda vanskeligere. Hvordan skal vi da vite hvilke ord som er de rette å bruke? Eller kanskje er det uten betydning hvilke ord vi bruker – kanskje er det greit at det er tilfeldighet som råder når våre følelser konstitueres gjennom språklig ekspresjon? Taylor synes å mene at det ikke er likegyldig hvilke ord vi bruker. Også dette kommer vi nærmere tilbake til i kapittel 5.

4 Moralsk verd som egenskap

I dette kapitlet skal avhandlingen fokusere på følgende deler av problemstillingen:

- hva slags egenskap er det moralske verdet?
 - o hvor finnes den subjektrefererende egenskapen?
 - o hva er grunnen til at den subjektrefererende egenskapen finnes?

- hvordan kan den subjektrefererende egenskapen være ikke-objektiv og likevel ikke rent subjektiv?
- hvordan kan vi si at den subjektrefererende egenskapen er virkelig?
- hvordan skal vi forstå at moralsk verd som subjektrefererende egenskap er normativt?

De tre første kulepunktene er slått sammen i punkt 4.1. Det fjerde kulepunktet behandles i punkt 4.2. Drøftelsene i punkt 4.1 og 4.2 fokuserer på subjektrefererende egenskaper generelt. I punkt 4.3 oppsummerer vi med fokus på moralsk verd spesielt, og setter fokus på moralsk verd som egenskap og normativitet, altså det siste kulepunktet over. Også i denne sammenhengen vil Taylors forståelse av språk spille en viktig rolle. Vi kan således si at denne delen av avhandlingen dreier seg om språk og virkelighet.

4.1 Om hvor de subjektrefererende egenskapene finnes, hva som er grunnen til at de finnes, og hvordan de er ikke-objektive og likevel ikke rent subjektive

De subjektrefererende egenskapene er egenskaper ved tingene slik de viser seg i tale

Taylor gir noen eksempler på hva de subjektrefererende egenskapene konkret kan være slags egenskaper: At en situasjon eller handling er skammelig, at noen har skyld, at det i en situasjon finnes en moralsk forpliktelse eller rettighet, at en person eller handling er ærverdig, at en handling er ond og en annen god, at en motivasjon har moralsk verd og en annen er nedrig.⁶⁵

Dette er egenskaper av et helt annet slag enn de typiske primære egenskaper, slik som utstrekning, form og vekt. Som vi har vært inne på, sier Taylor at det er tale om egenskaper som ikke er nøytrale, men som har betydning for oss som moralske aktører. Likevel er Taylor ganske klar på at dette er egenskaper *ved noe*, og ikke bare menneskets projisering: "...a property of *something* whereby it is a matter of non-indifference to a subject."⁶⁶ Taylor sier at vi i uttalelser om disse egenskapene ikke bare gir uttrykk for våre følelser, men responderer på hvordan tingene er: "In this kind of expression, we are responding to the way things are, rather than just exteriorizing our feelings."⁶⁷ Det disse egenskapene er egenskaper ved, kan være for eksempel en situasjon, en handling eller et menneske.

⁶⁵ Se bl.a. ibid 59.

⁶⁶ Ibid 48. Min uthevelse.

⁶⁷ Taylor, *Language and human nature*, 239.

Foran har vi nevnt at dette ikke er objektive egenskaper. Men hva slags egenskaper dreier det seg om? Første pekepinn er at det er tale om egenskaper i menneskets opplevde verden. Taylor skriver: "We are talking not about the cosmos out there, which preceded us and is indifferent to us, but about the world of our involvements, including all the things they incorporate in their meaning for us."⁶⁸ Videre er det vel ingen overraskelse at språket er sentralt også i denne sammenheng. Språket skaper ikke bare refleksiv bevissthet som gjør at ord kan være om noe og vi kan forholde oss til noe som noe. Men det er også språket som gjør tingenes, menneskenes og relasjonenes egenskaper til det de er i menneskets opplevde verden:

So we can rephrase the constitutive view by saying that language introduces new meanings in our world: the things that surround us become potential bearers of properties; they can have new emotional significance for us, as objects of admiration or indignation; our links with others can count for us in new ways, as lovers, spouses, or fellow citizens; and they can have strong value.⁶⁹

I forhold til spørsmålene i problemstillingen, kan vi altså foreløpig si at egenskapene finnes i menneskets opplevde verden slik den viser seg når vi taler om tingene. Det er altså tale om en verden hvor det finnes egenskaper ved tingene, menneskene, handlingene, relasjonene slik tingene, menneskene, handlingene, relasjonene vises i tale.

Språkets ekspressive evne er den grunnleggende forutsetningen for at egenskapene kan vise seg i tale

Men hva er forutsetningen for at de subjektrefererende egenskapene kan sies å finnes på denne måten? Den grunnleggende forutsetningen for at egenskapene kan vise seg i tale, er språket selv. Vi så at det opplevde følelsesinnholdet var skapt av språket i radikal forstand. Språket gjorde mulig bevissthetsinnholdet, og det på en måte som innebar at dette ikke var en "oppgradering" av noe utenfor språket. Etersom egenskapene som viser seg i tale, viser seg gjennom at vi uttrykker våre følelsemessige bevissthetsinnhold, vil også det at egenskapene vise seg slik de gjør i tale, ha sin grunnleggende forutsetning i språket ekspressive og konstitutive evne slik det er redegjort for dette foran.

I tale viser de subjektrefererende egenskapene seg i et felles språklig rom

Umiddelbart kan det synes som litt av en tilsnikelse å si at noe "viser seg" på denne måten. Det er nærliggende å tenke at disse lydene som ordene er, kun får betydning i den enkeltes bevissthet. Taylor synes imidlertid å mene at dette som viser seg i språket, ikke i første rekke

⁶⁸ Taylor, *Heidegger, Language, and Ecology*, 107.

⁶⁹ Ibid.

viser seg i den enkeltes bevissthet, men i et offentlig rom som han kaller "public space" og "space of expression". Vi har her altså i stikkordsform et svar på spørsmålet om hvor de finnes de subjektrefererende egenskapene som språket viser. Men for å utdype hva det vil si at egenskapene viser seg i dette offentlige rommet, skal vi se nærmere på hva slags rom dette er, hvordan dette rommet oppstår, hvordan det kan ha seg at egenskapene finnes der, og hva det vil si for de subjektrefererende egenskapene at de finnes der.

Det synes umiddelbart klart at dette rommet ikke er et fysisk rom. Taylor sier at "...the space of expression is not the same as, that is, can't be reduced to, ... ordinary physical space."⁷⁰ Når Taylor skriver om rom i denne sammenheng, er det åpenbart en metafor for noe. Men det kan ikke være en metafor for noe som finnes i den enkeltes bevissthet. Taylor skriver: "...the space of expression is not the same as, that is, can't be reduced to ... inner psychic space, the domain of the "mind" on the classical epistemological construal."⁷¹ Det er heller ikke det samme som våre individuelle bevisstheter hver for seg rettet mot det samme, at du vet og jeg vet og jeg vet at du vet osv. Taylor kontrasterer det offentlige rommet nettopp mot dette: "Previously I knew that you were hot, and you knew that I was hot, and I knew that you must know that I knew that, etc.: up to about any level that you care to chase it."⁷²

Det synes som dette offentlige rommet hvor de subjektrefererende egenskapene viser seg, på en eller annen måte er noe som overskrider de individuelle bevisstheter. Taylor skriver som kritikk av dem som ikke anerkjenner det offentlige rommets eksistens, at de ser på all kunnskap som kunnskap hos en individuell besitter av kunnskapen: "It deems all states of knowledge and belief to be states of individual knowers and believers. ... It makes us take the monological observer's standpoint not just as a norm, but somehow as the way things really are with the subject. And this is catastrophically wrong."⁷³ Men det synes ikke som om Taylor vil gi uttrykk for en så dristig tanke som en kollektiv bevissthet. Det ser ut som det offentlige rommet heller innebærer at vi er sammen om et felles fokus: "To express something, to formulate it, can be not only to get it in articulate focus, but also to place it in public space, and thus bring us together qua participants in a common act of focussing."⁷⁴

⁷⁰ Ibid, 116.

⁷¹ Ibid.

⁷² Taylor, *Theories of meaning*, 259.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid, 260.

Det offentlige rommet synes altså å være det at vi er sammen om et felles fokus. Det er et rom i betydningen av at det er en mulighet til å være sammen om noe. Gjennom å konstituere den subjektrefererende egenskapen som et objekt, gjør språket et mulig å være sammen om dette objektet. Dette kan ikke forstås slik at språket først skaper dette rommet hvor de subjektrefererende egenskapene etterpå kan legges ut gjennom artikulering. Når Taylor kaller dette rommet "space of expression", må det bety rom som er skapt *gjennom* ekspresjon. Dette rommet – altså muligheten for felles fokus – skapes av språket gjennom det at vi artikulerer og dermed legger ut de subjektrefererende egenskapene. Her er vi tilbake til det poenget at språket skaper gjennom å bli brukt – gjennom ekspresjon: "Putting things in public space, thereby constituting public space; ..." ⁷⁵ Taylor synes å ville understreke det egenartede ved dette rommet, altså at dette er noe som ikke anreduseres til noe ikke-språklig, ved å skrive fransk. Språket gjør at noe kan være *entre nous*. Her kan vi føye til at den språkskapte refleksive bevisstheten sannsynligvis også spiller en rolle. På bakgrunn av denne bevisstheten, kan vi forholde oss til noe som noe vi er sammen om å forholde oss til.

Men det er også et poeng til som må tas fram når vi omhandler det offentlige rommet. Det er sannsynligvis ikke noen tilfeldighet at de subjektrefererende egenskapene viser seg i dette offentlig rommet. Sannsynligvis er det slik at de subjektrefererende egenskapene ikke kan vise seg på annen måte enn i et offentlig rom. Dette synes å følge av det vi allerede har lagt fram. Vi har sett at det å artikulere og konstituere de subjektrefererende egenskapene, også er å konstituere dette rommet hvor samtalerne kan være sammen om fokuset mot det det tales om. Det fulgte av vår forståelse av *space of expression* som i første rekke et rom skapt av ekspresjon. Dette betyr at de subjektrefererende egenskapene nødvendigvis er noe som vi er sammen om – ikke nødvendigvis i betydningen av at vi er enige om dem, men i betydningen av at dette er noe som kun viser seg på en måte vi er sammen om.

Dette rommet og disse egenskapene finnes i språkfelleskapets pågående ekspresjon gjennom samtale. Dette rommet er ikke privat, og det holdes oppe av fellesskapet. Denne verdenen hvor de subjektrefererende egenskapene finnes, eksisterer i mitt språkfelleskap selv om jeg for øyeblikket ikke deltar i noen samtale om den. Og jeg kan bli trukket inn i den ikke bare gjennom egne ekspresjoner, men også gjennom å bli trukket inn i det språklige rom

⁷⁵ Ibid, 263.

konstituert av andre som taler til meg - i samtaler eller i media. Det offentlige rommet kan imidlertid også oppstå mellom to som taler fortrolig med hverandre.⁷⁶

Foreløpig oppsummering av punkt 4.1

Når det gjelder spørsmålet om hvor eller på hvilken måte kan vi si at de subjektrefererende egenskapene finnes, så vi innledningsvis at måten disse egenskapene kan sies å finnes på, er at de viser seg i vår tale. De subjektrefererende egenskapene er egenskaper ved tingene, menneskene, handlingene eller relasjonene slik tingene, menneskene, handlingene eller relasjonene vises i tale. De subjektrefererende egenskapene vises i et felles språklig rom som innebærer at menneskene kan være sammen om denne virkeligheten. Fordi tale er språk, og fordi talen konstituerer det offentlige rommet, så kan de subjektrefererende egenskapene i prinsipp ikke vise seg på andre måter eller andre steder enn i det offentlige rommet. Disse egenskapene er altså noe vi må være sammen om.

Når det gjelder spørsmålet om hva som er grunnen til at de subjektrefererende egenskapene finnes, er svaret at språket er den grunnleggende forutsetningen. Egenskapene konstitueres ved det at mennesket artikulere dem og legger dem ut i det felles språklige rommet. Artikuleringen bygger på menneskets følelsesmessige erkjennelse av egenskapene. Og det som er innholdet i den følelsesmessige erkjennelse er noe som ikke kan finnes forut for at vi bruker språket til å uttrykke det. Det er skapt av språket.

På samme måte er det felles språklige rommet hvor vi kan være sammen om egenskapene, skapt av språket. Det er ikke et fysisk rom, og det er ikke summen av deltakernes bevisste fokus. Det felles språklige rommet er noe som oppstår i språket når språket brukes til å tale.

Forutsetningen i menneskets måte å leve på

Innenfor rammene av Taylors filosofi er det ikke noe godt poeng å protestere og si at språket ikke er så grunnleggende som antydnet fordi det er jeg med min bevissthet og vilje som velger hva som skal sies. Det går ikke an å sette opp en motsetning mellom språket og mennesket slik vi kjenner det med bevissthet og vilje, ambisjoner og prosjekter. For det første er

⁷⁶ Dette begrepet om det offentlige rom eller det rom vi har sammen, vil sannsynligvis være interessant for å forstå relasjoner. Taylors teori vil jo innebære at det er noe som er "mellom" mennesker og som ikke kan reduseres til den enkeltes eller til begges isolerte bevissthet. Dette er interessant bl.a. for psykoterapeutiske teorier som legger vekt på å gjøre pasientens følelser til noe som legges ut i rommet mellom pasient og terapeut for bearbeiding.

menneskets bevissthet konstituert av språket. Her har vi igjen å gjøre med den språkskaptrefleksive bevissthet – den type bevissthet som gjør at vi kan forholde oss til noe slik språket sier. Og for det andre opererer vi med vår bevissthet innenfor de rammer som språket setter. Det vil si at språket konstituerer den type liv vi lever med våre ambisjoner og prosjekter. Motsetningen mellom språk og menneskelig bevissthet og vilje finnes altså ikke.⁷⁷

Taylor antyder imidlertid et sted noe om at en *forutsetning* for de subjektrefererende egenskapene finnes i menneskets måte å leve på. Han skriver om vår erfaring av de subjektrefererende egenskapene, at denne erfaringen sannsynligvis forutsetter en bestemt måte å leve på, for eksempel et liv hvor begreper som verdighet, tilhørighet og helhet inngår:

It may be something that is presupposed by this experience, or gives it its shape; like an aspiration to dignity or, even less immediately, one to integrity, or wholeness, or fulfilment, about which we can only speculate or offer controvertible interpretations.⁷⁸

Noe av det samme kommer fram i det Taylor skriver om vår artikulering av våre følelsesmessige bevissthetsinnhold. Taylor skriver: "For these articulations are in a sense interpretations. ...; the interpretation is constitutive of the feeling."⁷⁹ Taylor understreker at vår artikulering av de subjektrefererende egenskapene alltid er en fortolking. Med fortolking må vi forstå en erkjennelse som kjennetegnes ved at erkjennelsen ikke tar et objektivt utgangspunkt, men tar utgangspunkt i et ståsted preget av at man er involvert og engasjert i livet slik det oppleves fra et menneskelig ståsted. Også dette fører oss til den konklusjon at den konstituerende artikuleringen forutsetter at mennesket lever på en bestemt måte, det vil si innenfor en bestemt type horisont.

I denne sammenheng må det også nevnes at Taylor i artikkelen *Heidegger, Language and Ecology*⁸⁰ trekker inn Heideggers tenkning på en måte som har betydning her. Taylor synes å

⁷⁷ Hvis det understrekes så sterkt at menneskets bevissthet og vilje er noe som er språkskapt, dukker det opp et behov for en teori som forklarer sammenhengen mellom det som finnes av motivasjon i vår språkskapt bevissthet, og det rent fysiologiske forhold at vi åpner munnen og lager lyder, det vil si ord. Kanskje må vi legge vekt på at det her finnes en dobbelt virkelighet, altså en fysiologisk og en språklig. Vi kunne da tenke oss at den språklige virkeligheten er virkeligheten slik vi opplever den og hvor våre uttalelser har en *grunn*, mens det under dette finnes en fysiologisk virkelighet som er *årsaken* til at vi åpner munnen og lager lyder. Dette er imidlertid problematisk fordi vi ikke kan regne med at grunner og årsaker korresponderer. Eller er det bare slik at våre grunner er språklig forkledde årsaker? Igjen synes veien stengt. Over er det jo understreket at det som viser seg i språket er noe som er skapt av språket - det er ikke slik at språket refererer til noe, for eksempel til årsaker som finnes forut for språket, slik at dette framstår som noe annet for oss. Dette får være et av de mange interessante spørsmål som ikke kan få noen utdyping i denne avhandlingen.

⁷⁸ Taylor, *Self-interpreting animals*, 55.

⁷⁹ Ibid, 63.

⁸⁰ Taylor, *Heidegger, Language, and Ecology*.

bruke sin tolking av Heidegger som innspill for sin egen filosofi.⁸¹ Og i Taylors utlegging av Heidegger, blir dette med menneskets bidrag til konstituering av de subjektrefererende egenskapene igjen tydelig. Taylor skriver om Heideggers forståelse av det språklige rommet hvor de subjektrefererende egenskapene viser seg, altså det som Heidegger kaller *lysningen*: "It couldn't happen without us, but it is not our doing."⁸² Det språklige rommet og det som viser seg der, er ikke menneskets verk, men det kan ikke skje uten mennesket. Menneskets bidrag er å leve på en bestemt måte, det vil si å forholde seg til ting på en bestemt måte.⁸³

Selv om språket er en grunnleggende forutsetning for de subjektrefererende egenskapene, synes det altså som om Taylors filosofi innebærer at menneskets måte å leve på også spiller en uunnværlig rolle. Dette synes å innebære en forutsetning om et liv som er involvert eller engasjert i slike egenskaper som viser seg i språket i den forstand at mennesket regner med disse egenskapene slik at de utgjør motiver for våre handlinger. Taylor antyder som nevnt moralske størrelser som verdighet, helhet og tilhørighet. Vi kan føye til størrelser som for eksempel ære, skam, skyld, fortjeneste, plikt, rett, godhet, ondskap m.m. Konkret kan dette innebære en forutsetning om at vi ikke forstår en situasjon kun som ytre strukturer som består mellom gjenstander (for eksempel kropp) og hendelser, men som moralske utfordringer som inkluderer mennesker og ting, og som gir mulighet for aktøren til å lykkes eller mislykkes i forhold til ambisjonen om verd, helhet eller tilhørighet i livet. Dette innebærer sannsynligvis videre en forutsetning om at vi ikke forstår gjenstander kun som gjenstander, men som ting som er midler i et menneskelig livsprosjekt hvor størrelser som mening, relasjoner og verd inngår. For eksempel kan vi ikke forstå boliger kun som kompliserte strukturer av betong, metall, glass og treverk, men også som hjem som er en arena for realisering av et menneskelig liv, det vil si hvor mening og relasjoner finnes. Forutsetningen om et bestemt slags menneskelig liv, kan kort sagt sies å innebære at vi må leve et liv hvor vi forholder oss til inventaret i menneskets verden.

Når denne formen for liv beskrives i teoretiske termer slik som her, kan det synes fjernt og ukjent. Men sannsynligvis sikter Taylor her ikke mot annet enn den typen liv vi alle lever til

⁸¹ Taylors ser Heidegger som en av dem som har bygd på den samme forståelsen av språk som Taylor gjør. Se Taylor, *Heidegger, language, and ecology*, 111, og Taylor, *Theories of meaning*, 255. Se også Heidegger, *Language, and Ecology* 125, hvor Taylor gir uttrykk for at Heidegger er ute i omlag samme ærend som han selv: "Heidegger is on to something very important, a power of words that enframing theories can make no sense of."

⁸² Taylor, *Heidegger, Language, and Ecology*, 121.

⁸³ *Ibid*, 123.

daglig - et liv hvor vi forholder oss til godt og ondt, stygt og vakkert, kjærlighet og hat, vennskap og fiendskap som grunnlag for våre handlinger.

Dette subjektive utgangspunktet vil altså gjøre oss følsomme for de subjektrefererende egenskapene. Det gjør oss i stand til å kjenne igjen eller forstå våre følelsesmessige opplevelser som opplevelser av subjektrefererende egenskaper. Det er ganske lett å se at dette vil ha betydning for hvordan vi fortolker og artikulerer våre følelser og dermed konstituerer våre følelsesmessige bevissthetstilstander slik som språkets begreper gir oss mulighet til. Å påpeke dette subjektive utgangspunktet, er det samme som å understreke at vår forståelse av våre følelsesmessige bevissthetsinnhold er en fortolking. Men spørsmålet er om ikke denne subjektive forutsetningen har betydning som går ut over en fortolking av vår erkjennelse. Over har vi jo understreket at når vi uttrykker våre følelsesmessige bevissthetstilstander, og dermed forteller hvordan vi opplever at situasjonen er, så er det et element i det å konstituere egenskapene selv. På denne bakgrunn ser vi at det subjektive fortolkingselementet også har betydning for egenskapenes eksistens slik de konstitueres av språket i det felles rom. Menneskets liv har en betydning – ikke bare for hvordan vi erkjenner, men også for det vi erkjenner. Ikke bare erkjennelsen, men også det erkjente, er preget av det subjektive utgangspunktet.

Menneskets liv er altså i en viss forstand en subjektiv forutsetning for de subjektrefererende egenskapene. Men hva menes med subjektivitet her – på hvilken måte er dette subjektivitet? For det første dreier det seg om en subjektivistisk forutsetning i det at det forutsetter at vi ikke tar et objektivt, absolutt og naturvitenskaplig utgangspunkt når verden skal forstås. Utgangspunktet er i stedet en type menneskelighet. Men det er ikke menneskelighet i betydningen individualitet eller idiosynkrasi, og heller ikke som rå naturvitenskaplig biologi. Det er menneskelighet i betydningen av anerkjennelse av inventaret i menneskets liv, anerkjennelse av de subjektrefererende egenskapene som viser seg i språket. Dette er altså et utgangspunkt som er subjektivt i en betydning som allerede forutsetter den verden som språket konstituerer. Når utgangspunktet må være et liv engasjert i verdier, mening og relasjoner, og som ser gjenstander ikke bare som gjenstander men også som ting med hensikt, historie o.s.v., så er jo dette en subjektivitet som allerede er konstituert av språket. Når menneskets liv gis en betydning som forutsetning både for vår følelsesmessige erkjennelse og også for det erkjentes eksistens, må det altså ikke forstås som noe som kommer som en motsetning til språket. Det er snarere tale om et menneskelig utviklingspunkt for språket.

Å leve dette livet, altså å oppfylle denne forutsetningen, er neppe i første rekke tale om en viljeshandling. Det er ikke i første omgang tale om å ville se verden på denne måten eller å ta seg sammen og oppnå at vi ser verden slik. Det dreier i større grad om en tilstand som forutsetninger for erkjennelse. Det er tale om allerede å være der – å være plassert i en slik verden. Selv om det å være plassert i denne sammenheng ikke i første rekke er tale om en viljeshandling, kan det heller ikke bety noe fysisk. Sannsynligvis er plasserthet i denne sammenheng knyttet til hvem vi er som moralske selv. Dette kommer vi litt tilbake til i punkt 4.2. Her skal vi bare nevne at Taylor ser på menneskets selv som et moralsk selv som er konstituert gjennom erkjennelsen av hva vi holder for å være godt. Hvilke verdier vi står for – hva vi regner som den gode realisering av vårt eget liv – konstituerer vårt selv. Taylor skriver om dette bl.a. i *Sources of the Self* hvor vi bl.a finner følgende sitat som er typisk for Taylors forståelse av selvet: "But we only are selves insofar as we move in a certain space of questions, as we seek and find an orientation to the good."⁸⁴ På en slik bakgrunn kan vi kanskje si at den subjektive forutsetningen er en forutsetning om plasserthet i en menneskelig verden. Mennesket er plassert gjennom å være et selv som forstår seg selv som en aktør innenfor en virkelighet som inneholder godt og ondt, det vil si slike subjektrefererende egenskaper som språket konstituerer. At denne subjektive forutsetningen ikke i første omgang er tale om en viljeshandling, men om en plasserthet, blir vel enda tydeligere hvis vi ser på denne subjektive forutsetningen som et uttrykk for fortolking – slik som nevnt over. Fortolking i denne sammenheng betyr ikke en viljeshandling eller en metode å følge, men det betyr en måte å forstå verden på preget av et subjektivt utgangspunkt. Og dette subjektive utgangspunktet må i Taylors sammenheng forstås som vårt moralske selv.

Dette kan altså se ut som en sirkel. Man må forutsette et bestemt liv for at språket skal kunne konstituere og vi erkjenne de subjektrefererende egenskapene, og de subjektrefererende egenskapene er igjen er forutsetningen for dette livet. På en paradoksal måte kan man si at denne tilstanden ikke kan starte, men når den først har startet, så fungerer den. I vår kultur må vi sies å leve i denne sirkelen. Uten at det går fram av Taylors tekst at han står inne for Heideggers tanker, nevner Taylor som Heideggers standpunkt, t hvis en kultur eller et samfunn skulle falle ut av denne sirkelen, har språk og kunst en evne til å finne tilbake dit.⁸⁵ I lys av de deler av Taylors filosofiske tekster som er aktualisert i denne avhandlingen, kan det

⁸⁴ Taylor, *Sources*, 34.

⁸⁵ Taylor, *Heidegger, Language, and Ecology*, 124.

imidlertid synes som det er et anliggende hos Taylor å bevisstgjøre oss på at vi må ta vare på det språket som konstituerer vår verden og som dermed også gjør menneskene til moralske aktører. Dette kan synes å ha brodd mot et scientistisk språk som – i følge Taylor – urettmessig reduserer de subjektrefererende egenskapene til fysikk og kjemi. Vi kan forstå Taylor slik at han har en oppfordring til oss om bevisst å ta vare på det språket som beskriver verden sett fra menneskets synspunkt, altså en verden med subjektrefererende egenskaper, og som er forutsetningen for mennesket som moralsk aktør.

Konklusjon på spørsmålet om hva som er grunnen til at de subjektrefererende egenskapene finnes, hvor de finnes og hvordan de er ikke-objektive og likevel ikke subjektive

Etter dette er det mulig å utdype vår foreløpig oppsummering i forhold til disse tre spørsmålene i problemstillingen:

Når det gjelder spørsmålet om hvor og på hvilken måte de subjektrefererende egenskapene finnes, henvises til oppsummeringen over. Vi understreket at de subjektrefererende egenskapene viser seg i språket i et språklig konstituert felles rom hvor vi er sammen om egenskapene.

Når det gjelder grunnen til at de subjektrefererende egenskapene finnes, har vi over oppsummert med at språket er den grunnleggende forutsetningen for egenskapenes eksistens gjennom sin konstituerende ekspressive evne. Nå kan vi føye til: For at disse egenskapene skal kunne vise seg i språket i det felles rommet, forutsettes også at mennesket lever på en bestemt måte – et liv som allerede er åpent for og regner med det som viser seg i språket. Dette betyr at de subjektrefererende egenskapene, for å eksistere, er avhengige av et subjekt som kan ha disse subjektive, engasjerte utgangspunktene. Med subjektivt utgangspunkt menes her åpenhet overfor den menneskelige verden slik den er konstituert av språket. Det menneskelige bidrag kan altså ikke forstås som en motsetning til språkets konstituerende ekspressive evne. Snarere er det slik at vi må forstå forholdet mellom språkets og menneskets bidrag slik at menneskets liv er en drivkraft og et perspektiv for det som skapes i språket.

Nå kan vi også si noe om i hvilken forstand de subjektrefererende egenskapene er ikke-objektive men likevel ikke subjektive i enhver henseende. Denne verdenen som språket konstituerer er åpenbart ikke objektiv. Den finnes ikke eller viser seg ikke på noen måte som kan måles, observeres eller telles empirisk. Denne verdenen er åpenbart subjektiv i en viss

forstand. Den inneholder en type egenskaper som kun kan eksistere på bakgrunn av et menneskelig liv og som kun kan bli erkjent fra et opplevd menneskelig standpunkt. Det er en slik type egenskaper som oppleves fra og som har betydning for, et menneskeliv. Det er dette som ligger i det at egenskapene er subjekt-refererende. I dette ligger det også en annen type subjektivitet, nemlig det vi kan kalle idiosynkrasi. Med det siktes til det at den enkeltes konkrete dommer eller uttalelser på dette området, vil være preget av hans eller hennes konkrete og særegne erfaringer, og kan derfor tenkes å være mer eller mindre treffende.

Men her finnes også ikke-subjektivitet. Denne *typen* egenskaper, altså de subjektrefererende egenskapene, og den felles *verdenen* som de viser seg i, er ikke subjektiv og kan ikke være subjektiv. Grunnen til dette er, som vi har sett, at de subjektrefererende egenskapene er skapt av språket slik som framhevet over. Men for å konkludere med ikke-subjektivitet, må vi føye til: Når de subjektrefererende egenskapene er skapt av språket, forstår vi ikke språket som et instrument mennesket kan benytte for å realisere sine prosjekter. For det første er språket ikke noe det enkelte individ kan bruke som det selv vil. Språket er over-individuelt, og det enkelte individ må forholde seg til språket og dets muligheter slik språket er gitt for individet. For det andre er språket heller ikke et instrument for mennesket forstått som "menneskeheten". Slik Taylor ser det, er språket i en generisk forstand forut for menneskene som moralske, sosiale og kulturelle aktører. Det er ikke slik at menneskene kan bruke språket til å konstruere sin egen verden. Det er som vi har sett omvendt - språket konstituerer verden og blir dermed muligheten for menneskene til å leve menneskelige liv.

Når Taylor skriver om at de subjektrefererende egenskapene er ikke-subjektive, nevner han også to andre forhold. Han peker på at når vi artikulere våre følelser, taler vi ikke i første rekke om følelsene, men om tingene slik de er. Dette kommer vi tilbake til nedenfor når vi i punkt 4.2 skal drøfte i hvilken forstand de subjektrefererende egenskapene kan anses som virkelige. Og videre understreker Taylor at det er noe som er sant om de subjektrefererende egenskapene uavhengig av hvordan vi føler og artikulere. Dette kommer vi tilbake til under drøftelsen av forholdet mellom følelse og subjektrefererende egenskaper i kapittel 5.

4.2 I hvilken forstand de subjektrefererende egenskapene kan sies å være virkelige

Taylor sier at når vi formulerer og uttaler våre følelsesmessige opplevelser av situasjonen, så sier vi ikke bare noe om følelsene våre, men også noe om tingene slik de er. Dette er nevnt foran i kapittel 2. Det er altså grunn til å anta at Taylor mener disse egenskapene kan sies å

være virkelige i en viss forstand. Her skal vi forsøke å kaste lys over i hvilken forstand de subjektrefererende egenskapene kan være virkelige. Som en introduksjon til drøftelsen, skal vi se at Taylor understreker at de subjektrefererende egenskapene utgjør en egen dimensjon.

De subjektrefererende egenskapene utgjør en semantisk dimensjon - noe som bare finnes i språket

Taylor skriver om språkets måte å fungere korrekt eller riktig på. Kriteriene på at språket fungerer riktig er ikke at vi med språket oppnår noe eller lykkes med noe utenfor språket selv, for eksempel å finne mat eller skremme en fiende. Taylor sier at språket har en annen måte å fungere riktig på: "But language involves another kind of rightness."⁸⁶ Språket fungerer rett når det forholder seg til noe som er innenfor språket selv - til noe som ikke er utenforspråklig. "Using the right word involves identifying an object as having the properties that justify using that word. We cannot give an account of this rightness in terms of extralinguistic purposes."⁸⁷ Men hva kan det bety at språket må fungere riktig i forhold til noe i språket selv? I første omgang kan det i og for seg være å vise til noe utenfor språket, for eksempel snakke om fysiske ting og deres egenskaper på en måte som skaper korrespondanse mellom ordene og saksforholdene. Også i disse tilfellene er språkets grunnleggende funksjon å fungere rett i forhold til noe i språket, nemlig å konstituere den refleksive bevissthet som er forutsetningen for at vi kan forholde oss til tingene og deres egenskaper som det de er. For det andre kan språket fungere riktig i det at vi med språket realiserer det felles språklige rommet og de subjektrefererende egenskapene som vi er sammen om der.

Hvis det er slik at språket fungerer riktig ved å forholde seg til noe som finnes i språket, kan vi ikke redusere denne typen korrekthet og si at språket på et mer egentlig plan forholder seg til noe utenfor språket. Taylor skriver at "Rightness here is irreducible to some extralinguistic task."⁸⁸ I artikkelen *Self-interpreting Animals*⁸⁹ undersøker Taylor muligheten for å forklare opplevelsen av skam som vi med språket setter ord på, på en måte som ikke trenger henvisning til egenskaper ved verden som kun er synlige fra et menneskes indre, engasjerte ståsted - altså slike egenskaper som kun framkommer i språket. Taylor konkluderer undersøkelsen med at dette ikke er mulig. Denne ikke-reducerbarheten knytter Taylor til noe han kaller den semantiske dimensjon: "We are in the semantic dimension when this kind of

⁸⁶ Ibid, 103.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Taylor, *Self-interpreting animals*, 50-54.

reduction can't work, when a kind of rightness is at issue which can't be cashed out."⁹⁰ Vi har altså med den semantiske dimensjon å gjøre i de tilfellene hvor det språket forholder seg til gjennom tale, ikke kan plasseres andre steder enn i språket selv. Den refleksive bevissthet, det felles språklige rommet og de subjektrefererende egenskapene vi er sammen om der, er omstendigheter som finnes i den semantiske dimensjon. Å hevde dette, synes å ikke være annet enn en rimelig konklusjon av det vi har sett er Taylors teori: Det er språket som gjennom ekspresjon konstituerer den refleksive bevisstheten, som gjør det mulig at vi kan ha en følelsesmessig bevissthet med slik innhold som ordene taler om, og som konstituerer det felles rommet og egenskapene som viser seg der.

Det synes klart at den semantiske dimensjonen er noe annet enn en fysisk/empirisk dimensjon og også noe annet enn en Platon-inspirert idé-dimensjon. Bevisstheten om de subjektrefererende egenskapene finnes ikke i menneskets før-språklige bevissthet som utgangspunkt for at språket kunne referere til bevisstheten på en måte som kunne gjøre den til noe nytt for oss, og de subjektrefererende egenskapene og det felles språklige rommet finnes ikke i den fysiske virkelighet, og de finnes heller ikke i idéene.⁹¹

Det er i den semantiske dimensjonen at menneskets verden viser seg. Der kan vi forholde oss til gjenstander som til ting, og vi kan forholde oss til subjektrefererende egenskaper som godt og ondt. Gjennom den måten vi forholder oss til godt og ondt på, forstår vi også oss selv. Alt dette avhenger altså av språket. Og hvis vi tenker på språk som noe som formes i tale på bakgrunn av regler og prinsipper, så kan språket virke såvidt fremmed for det vi opplever som oss selv og verden, at språket oppleves som irrelevant og begrensende. Regler som gjelder for bruk av språk, er for eksempel kontradiksjonsprinsippet (ingen påstand kan på samme tid både være sann og falsk), og regler for logiske slutninger, for eksempel syllogismer. Hvis det er sant at språket konstituerer det som finnes i vår verden, vil det innebære at de nevnte premisene for bruk av språk, ikke bare gjelde språket, men også de mest grunnleggende sammenhengene i menneskets verden. Vi kunne tenke at selv om prinsippene gjelder for

⁹⁰ Taylor, *Heidegger, Language, and Ecology*, 105.

⁹¹ Her synes det å være en interessant parallell til Heidegger slik Taylor forstår ham. Taylor skriver om Heidegger at han opererer med en ontisk ikke-plasserbar virkelighet som menneskets verden utgjør. Denne virkeligheten kan ikke plasseres i den fysiske verden og heller ikke i en idé-verden. Likevel er det tale om en type virkelighet og ikke om noe som er det enkelte individs produkt. Taylor bruker ikke formuleringen "ontisk ikke-plasserbar virkelighet" om sin egen teori, men den synes å ha viktige likheter med det Taylor forstår som Heideggers filosofi.
Ibid, 114.

språket, behøver de ikke gjelde for menneskets verden. Men ettersom menneskets verden ikke finnes på annen måte enn konstituert av språket, synes det hensiktsløst å protestere - det finnes jo ikke noe utenom språket som kunne devaluere språkets framstilling av verden. Dette kan gi oss to reaksjoner. For det første en protest: Jeg vil ikke ha et jeg – og jeg vil ikke leve i en verden – som er strukturert og begrenset av regler for språk! For det andre en mistro: Jeg opplever mitt jeg som så sammensatt og uutgrunnet – og jeg opplever min verden som så sammensatt – at det er lite sannsynlig at dette er konstituert av språk! Er det ikke slik at vi kan oppleve at paradoksene er det mest framtrædende – til tross for at paradoksene ikke passer inn i språkets logikk?

Riktignok er dagligspråket og sjangere som sakprosa preget av disse reglene for språk som ble nevnt over. Men på samme måte som vår fundering over verden og vårt jeg, ikke tilhører hverdagens trivialiteter, men representerer utforskning av tilværelsens randsoner, finnes det sjangere i språket som presser mot det vi opplever som dagligspråkets grensene. Moderne lyrikk et eksempel. Det finnes mange eksempler innenfor moderne lyrikk på at forfatteren, for å fange de mest grunnleggende dimensjoner i selvet eller i menneskets verden, søker ut av de hverdagslige rammene for framstilling av mening. Og hvis det er slik at språket har sin egen korrekthet, sine egne premisser for når et ord er rett, er det også i stand til å utforske og utvikle denne korrektheten. Språket er ikke statisk og for alltid bundet av grammatikkbøkens ”oppsummeringene” i form av regler og prinsipper mennesket gjør av hvordan språket fungerer eller bør fungere.⁹² Videre må vi sannsynligvis forstå "språk" i utvidet betydning når det er tale om konstituering av menneskets verden. Taylor mener at å gå fra en deskriptiv til en ekspressiv forståelse av hva språk er, fører med seg ikke bare en dypere, men også en bredere forståelse av fenomenet språk.⁹³ Det er altså ikke bare det talte og skrevne språk som konstituerer verden, men også andre former for språk, for eksempel det "bildespråket" som brukes innenfor kunst. Muligens er alle menneskelige uttrykk inkludert i denne utvidede forståelse av "språk", for eksempel også arkitektur og hvordan vi konstruerer våre byer. Språket som kan konstituere det uvanlige, meningsløse, paradoksale og gåtefulle finnes altså, bl.a. i lyrikk og annen kunst. At vi må leve i en verden konstituert av språk, bør altså ikke oppleves som begrensende.

⁹² “But if language capacity comes to be in speech, then it is open to being continuously recreated in speech, continually extended, altered, reshaped.” Taylor, *Language and human nature*, 232.

⁹³ *Ibid*, 236.

I et møte mellom to mennesker skjer følgende: Det ene mennesket griper et stykke brød og legger det i hendene til et sultent barn. Dette er en handling beskrevet slik den kan tenkes å se ut i en naturvitenskaplig/empirisk dimensjon. Denne handlingen kan også beskrives som barmhjertig og god, eller som en moralsk plikt. Men dette er subjektrefererende egenskaper ved handlingen som kun finnes i en semantisk dimensjon av virkeligheten. På lignende måte kan vi angripe et menneske eller en ting. I en empirisk dimensjon vil mennesket være 190 cm høyt og veie 90 kilo. I den semantiske dimensjon, er dette mennesket modent eller umodent, integrert eller uintegrert, moralsk eller umoralsk. Vi har understreket at de subjektrefererende egenskapene er egenskaper ved tingene, relasjonene, menneskene og handlingene slik tingene, relasjonene, menneskene og handlingene er i språket. Det kan være grunn til å spørre om vi snakker om det samme objektet eller om to forskjellige objekter, når vi slik veksler fra den semantiske dimensjon til en annen dimensjon. Sannsynligvis er det riktig i forhold til Taylors filosofi å si at det er tale om samme objekt – samme handling, menneske eller ting. Den tingen mennesket må forholde seg til, og som språket bearbeider, er sannsynligvis den samme tingen som den som kan forstås naturvitenskaplig. Sammen med egenskapene som tingen har naturvitenskaplig eller absolutt forstått, utgjør de subjektrefererende egenskapene som viser seg i språket, alle tingens egenskaper. På bakgrunn at Taylors teori, synes det ikke mulig å mene at en av disse dimensjonene er mer grunnleggende, og den andre mer avledet. Men vil ikke dette spalte virkeligheten i to uforenelige sfærer eller dimensjoner som ikke har noe med hverandre å gjøre? Og er det ikke litt problematisk at vi må tenke oss at den samme tingen på samme tid har egenskaper som befinner seg i hver sine dimensjoner? Taylor vil vekk ifra en dualisme som innebærer forskjellig status med hensyn til sannhet og virkelighet for fysiske og moralske egenskaper og påstander. Men Taylor synes å ende opp med en annen dualisme. Det dreier seg om en dualisme mellom den empiriske/naturvitenskaplige/absolutte dimensjonen på den ene side og den semantiske dimensjonen på den annen side.

En refleksjon rundt den konsekvensen Taylors filosofi har for forskjellene mellom de såkalte primære, sekundære og tertiære egenskapene vil kaste lys over dette siste. Vi er nå vel kjent med at de subjektrefererende egenskapenes (som vel kommer nærmest det som er kalt tertiære egenskaper) eksistens, er fundert i og viser seg i språket og ingen andre steder. I følge Taylors teori er språket konstituerende funksjon grunnleggende også når vi taler om de fysiske gjenstandene. Det følger av at språket konstituerer den refleksive bevissthet som gjør det mulig for oss å forholde oss til noe slik som språket sier. Det er altså først i språket vi kan forholde oss til en fysisk gjenstand som en ting. Og dette kan kanskje også få betydning for de

fysiske gjenstandenes primære egenskaper. Muligens er det slik at det er språket som gjør egenskapen lengde til *det den er for oss* – altså lengde – gjennom å gjøre det mulig for oss å forholde oss til den slik. At språket på denne måten spiller en grunnleggende rolle i alle sammenhenger, skulle innebære en type utjevning av den "ontologiske prestisjen" i forholdet mellom de primære, sekundære og tertiære egenskapene.

Det at de subjektrefererende egenskapene er en egen dimensjon, blir viktig når innholdet i samfunnets prinsipper skal fastlegges. Det synes ikke å herske noe uenighet mellom de politiske partier om at samfunnet må innrettes rettferdig. Som John Rawls sier: "Justice is the first virtue of social institutions, ..." ⁹⁴ Det den politiske diskusjonen står om, er snarere hva rettferdighet nærmere bestemt er. Er det slik at rettferdighet som et grunnleggende samfunnsprinsipper er en fortsettelse av den fysiske eller naturlige verden og at naturens forhold dermed kan anvendes for å fortolke begrepet rettferdighet? Slik vi etter Darwin har vent oss til å forstå naturen, synes det å være helt fundamentalt at den best tilpassede skal vinne i kampen om å overleve. I andre sammenhenger – for eksempel i kampen om et hunnkjønn å pare seg med – synes det som om det er den sterkestes rett som gjelder. På bakgrunn av Taylors filosofi må vi imidlertid si at den subjektrefererende egenskapen rettferdighet, lite har å gjøre med det som finnes utenfor den semantiske dimensjonen. Naturens orden er ikke forbilde for menneskets rettferdighet. Innholdet i disse begrepene finnes i en helt annen dimensjon – i den semantiske dimensjon. Når vi i politiske diskusjoner må ta stilling til hvordan våre samfunnsinstitusjoner skal være - om de skal favorisere den vel tilpassede og innebære at den som har muligheter, har en rett til å utfolde dem, eller om vi skal si at samfunnet må kompensere den mistilpassedes manglende muligheter – så kan naturens orden ikke gjøre krav på å være retningslinje.

Nærmere om hvordan de subjektrefererende egenskapene er virkelige

At de subjektrefererende egenskapene befinner seg i den semantiske dimensjon, innebærer at de ikke kan reduseres til noe ikke-språklig. Egenskapene kan ikke reduseres til empirisk observerbare forhold – verken i form naturvitenskaplig observerbare egenskaper, av fysiologiske forhold i hjernen, eller i form av observerbar atferd. De subjektrefererende egenskapene kan følgelig ikke være virkelige på samme måte som fysiske ting og atferd kan være virkelige.

⁹⁴ John Rawls, *A theory of justice*, (Oxford: Oxford University Press, 1988), 3.

De subjektrefererende egenskapene kan imidlertid sies å være virkelige fordi de i en viss forstand er forut for oss som forutsetninger for oss. Dette er konklusjonen i et resonnement med disse to premissene: 1. De subjektrefererende egenskapene er forut for oss på den måten at de er forutsetninger for at vi kan være mennesker. 2. Det som er en forutsetning for oss, er virkelig for oss. Disse premissene trenger utdyping. Det oppstår for det første et spørsmål om hvordan vi må forstå mennesket for at dette resonnementet skal fungere. Hva slags menneske er det som har subjektrefererende egenskaper som forutsetning? For det andre må vi forsøke å svare på spørsmålet om hvorfor må vi regne som virkelig det som er en forutsetning for oss.

Når vi sier at de subjektrefererende egenskapene er en forutsetning for mennesket, er det ikke med tanke på mennesket forstått biologisk som kropp. Det er med tanke på mennesket forstått som et *selv*. Om dette selvet er det to ting som skal framheves her. For det første det at selvet er selvfortolket – mer eller mindre skapt av selvet selv. Og for det andre er selvet, slik Taylor forstår det, fortolket gjennom sine standpunkter til det gode.

Selvet er altså ikke som vanlige ytre objekter. Selvet er et objekt som påvirkes av vår egen oppfatning av det. Taylor sier de det slik: "On the contrary, articulations are attempts to formulate what is initially inchoate, or confused, or badly formulated. But this kind of formation or reformation does not leave its object unchanged."⁹⁵ Selvet er noe som skapes av selvet selv, gjennom egne fortolkinger av seg selv: "The self is partly constituted by its self-interpretations; ..." ⁹⁶ At selvet kan konstitueres på denne måten, er sannsynligvis knyttet til det vi tidligere har sagt om den refleksive bevissthet: Språket skaper en refleksiv bevissthet. Denne bevisstheten gjør det mulig at vi kan forholde oss til bevisstheten som noe. Og fordi det er tale om en bevissthet, så kan den neppe være annerledes enn slik vi forholder oss til den.

Det selvfortolkende selvet er hos Taylor som nevnt nært knyttet til begrepet identitet, og identitet er igjen knyttet til hvor vi står i spørsmål om hva som er godt:⁹⁷

⁹⁵ Wiha s 36

⁹⁶ Taylor, *Sources*, 34.

⁹⁷ På denne bakgrunn er det mange måter å tale om selvet på som ikke kan forenes med den Taylor her bruker. Han skiller ut to måter å tale om selvet på som ikke er hans egen måte. For det første kan selvet ikke sies å være evnen til å styre ens handlinger strategisk i lys av for eksempel behov og evner. Taylor ser en slik forståelse av selvet som beslektet med egoet i Freuds teori. Den viktige forskjellen i forhold til Taylors forståelse av selvet, er at et selv forstått som Freuds ego, ikke trenger å orientere seg i et landskap hvor spørsmål og godt og ondt kommer opp. Snarere er egoet friest og mest i stand til å utøve kontroll når det er mest fri fra superegoet. Selvet kan imidlertid også forstås som selvbilde. I en psykologisk eller sosiologisk sammenheng, kan man observere at

To know who I am is a species of knowing where I stand. My identity is defined by the commitments and identifications which provide the frame or horizon within which I can try to determine from case to case what is good, or valuable, or what ought to be done, or what I endorse or oppose.⁹⁸

Å være et selv er altså å være en skapning med tilstrekkelig dybde og kompleksitet til å ha en identitet i betydningen standpunkter til det gode.⁹⁹ Følgende formulering hos Taylor er ofte sitert: "In other terms, to be a full human agent, to be a person or a self in the ordinary meaning, is to exist in a space defined by distinctions of worth. A self is a being for whom certain questions of categoric value have arisen, and received at least partial answers."¹⁰⁰ På spørsmålet om hvem vi er, svarer vi - etter at de familiemessige opplysninger er unnagjort - med å fortelle hva vi står for. Med spørsmål om godt og ondt, kan vi forstå typisk moralske spørsmål i snever forstand. Det kan dreie seg om at vi ser oss selv som mennesker som hjelper de som vi møter på vår vei og som er i nød, og som unnlater å skade vår neste. Men like viktig i denne sammenheng, er moral i videre betydning, nemlig som et spørsmål om det gode liv. Det gode liv kan ikke forstå nødvendigvis som et liv i nytelse, men som et liv i kontakt med det vi holder for verdifullt. Vårt selv i taylorsk forstand, kan for eksempel være preget av at jeg mener det er godt å realisere mine evner og eksponere meg gjennom å ta del i samfunnslivet. Jeg verdsetter det storartede, det uvanlige. Eller selvet kan være preget av andre måter å forstå det gode på: Jeg mener det er godt å leve stille og unnlate å sette for store spor etter meg. Jeg ser det store i det som regnes som smått og hverdagslig. Taylor kaller også dette som vi definerer oss på bakgrunn av, for rammeverk.¹⁰¹ Rammeverkene er satt sammen av de verdiene og de godene som betyr noe for oss og som vi manøvrerer våre liv etter. Et annet sted¹⁰² skriver Taylor om dette å bygge opp rammeverkene, som det å tegne moralske kart. Å tegne et moralsk kart er å plassere et gode på den plassen det har for individet – relativt til andre goder og til onder. Taylor skriver om denne prosessen i tilknytning til det å gjøre sterke evalueringer som jo innebærer å ta stilling til verdet av det som motiverer oss.

mennesket forsøker å framstå i godt lys overfor seg selv og andre. Dette er en forståelse av selvet som ikke er nøytral i forhold til verdier. Likevel mener Taylor at denne forståelsen av selvet ikke er knyttet til identitet. Det er tale om det faktum om menneskene at de bryr seg om hvordan de framstår, og selvbildet knyttes ikke til det å være en person.

⁹⁸ Ibid, 27.

⁹⁹ Ibid, 32.

¹⁰⁰ Taylor, "Introduction", i *Philosophical Papers I*, 3.

¹⁰¹ Taylor, *Sources*, 3-25.

¹⁰² Taylor, *Self-interpreting animals*, 65-66.

At vi som mennesker er selvfortolkende selv i relasjon til våre standpunkter til det gode, er uttrykk for Taylors filosofiske antropologi. Taylor synes å underbygge denne antropologien med våre praktiske erfaringer om hva det er å være et menneske. Et menneske uten et selv forstått som en slik moralske identitet, ville ikke være mulig. Vi ville knapt tenke på et slik vesen som et menneske. Taylor sier: "But such a thing is an impossibility, or rather could only be the description of the most terrible mental alienation."¹⁰³

Hvis vi til denne konklusjonen om menneskets selv som selvfortolkende i møte med det gode, legger den innsikten vi har ervervet over, nemlig at det gode finnes som ureducerbare subjektrefererende egenskaper i den semantiske dimensjon, synes det umiddelbart klart at de subjektrefererende egenskapene er forutsetninger for mennesket.

Men denne konklusjonen kan synes litt for rask. For var det ikke et poeng over at de subjektrefererende egenskapene ikke kunne være det de er uten et menneskelig liv som utgangspunkt? Og hvis det er tilfellet, så er det vel problematisk å si at mennesket forutsetter de subjektrefererende egenskapene. Vi kan starte refleksjonen over dette spørsmålet med å sette fokus på språket. *Språket* synes å være forut for mennesket på den måten at det er en forutsetning for vår bevissthet og en grunnleggende forutsetning for den verdenen vi lever i. Taylor kaller språket for det stedet hvor vi kan være mennesker – *the locus of humanity*.¹⁰⁴ Men vi kan neppe si at de *subjektrefererende egenskapene* er en forutsetning på samme måte. De subjektrefererende egenskapene forutsetter ikke bare språk, men forutsetter også en menneskelig måte å leve på. De subjektrefererende egenskapene forutsetter altså mennesket. Det er derfor ikke noen enkel sammenheng mellom mennesket og de subjektrefererende egenskapene på den måten at de siste er forutsetning for de første. Samtidig som de subjektrefererende egenskapene forutsetter mennesket, så forutsetter mennesket (som moralsk selv) de subjektrefererende egenskapene. Vi kan altså ikke tenke oss de subjektrefererende egenskapene uten mennesket. Men poenget her må være det som gjenstår å si: Selv om vi ikke kan tenke oss de subjektrefererende egenskapene uavhengig av mennesket, så kan vi heller ikke tenke oss mennesket uavhengig av de subjektrefererende egenskapene. Taylor sier det slik: "This reality is, of course, dependent on us, in the sense that a condition for its existence

¹⁰³ Taylor, *What is human agency?* 35.

¹⁰⁴ Taylor, *Language and human nature*, 235.

is our existence. But once granted that we exist, it is no more a subjective projection than what physics deals with."¹⁰⁵

På bakgrunn av en forståelse av mennesket som selvfølgelig i møte med det gode, og en forståelse av det gode som subjektrefererende egenskaper som i det minste i én forstand er forut for mennesket, så er altså de subjektrefererende egenskapene en forutsetning for oss. Men hva med premissen nevnt foran om at det som er en forutsetning for oss, er virkelig. Hvordan kan det at de subjektrefererende egenskapene er forutsetninger for oss, gjøre dem virkelige?

De subjektrefererende egenskapene kan forstås som virkelige nettopp fordi de er forut for oss som forutsetninger. Det som gjør forutsetninger virkelige, kan konkretiseres til to beslektede punkter. For det første er det meningsløst å stille spørsmål om forutsetningenes virkelighet. Det ville være det samme som å stille spørsmål om virkeligheten av vår eksistens. Forutsetningene – i dette tilfellet de subjektrefererende egenskapene – er like virkelige som våre selv er. For det andre: Selv om de subjektrefererende egenskapene som språket skaper på denne måten, skulle være helt tilfeldig i forhold til en eller annen ytre virkelighet, ville det likevel ikke være tilfeldig i forhold til oss. Dette er grunnlaget for vårt liv som moralsk selv og moralske aktører. På denne bakgrunn kan vi altså si at egenskapene er virkelige sett fra det engasjerte menneskets standpunkt.

I Taylors tekster finner vi et lignende kriterium på virkelighet som han kaller BA-prinsippet. Ba er forkortelse for *Best Account*. BA-prinsippet sier at det som inngår i den beste forståelsen av mennesket, må regnes som virkelig:

The terms we select have to make sense across the whole range of both explanatory and life uses. The terms indispensable for the latter are part of the story that makes best sense of us, unless and until we can replace them with more clairvoyant substitutes. ... The best account in the above sense is trumps. Let me call this the BA principle.¹⁰⁶

Vi skal kort vise hvordan de subjektrefererende egenskapene er virkelige i følge BA-prinsippet. Når vi gjør det, beveger vi oss imidlertid vekk fra utgangspunktet med de to premissene for virkelighet som ble nevnt innledningsvis i dette avsnittet. Dette vil imidlertid neppe være særlig forvirrende. Premissene som BA-prinsippet bygger på, er ganske parallelle

¹⁰⁵ Taylor, *Sources*, 59.

¹⁰⁶ *Ibid*, 58.

til de som vi startet med over. Forskjellen er at nå nærmer vi oss ikke spørsmålet om virkelighet fra det engasjerte menneskets synspunkt, men fra observatørens synspunkt. BA-prinsippet vektlegger som vist det som er den beste forståelse. Anvendt på vår sak, vil premissene da bli slik: 1. De subjektrefererende egenskapene inngår som den beste forståelsen av mennesket som moralsk aktør. 2. Det som inngår i den beste forståelsen, regnes som virkelig.

Fordi de subjektrefererende egenskapene framstår som virkelig for mennesket slik vi har vist, så blir de en del av menneskets verden. De er den virkeligheten mennesket forstår seg selv på bakgrunn av og manøvrerer i. Nettopp av denne grunn er det å regne med de subjektrefererende egenskapene også den beste forståelsen av mennesket for en observatør. Taylor mener det ikke finnes bedre måter å forstå mennesket og dets verden på, enn å regne med de subjektrefererende egenskapene. På denne bakgrunn vil de subjektrefererende egenskapene bli å regne som virkelige også for en observatør i følge BA-prinsippet.

Konklusjon om hvordan de subjektrefererende egenskapene kan være virkelige

Taylor sier at vår uttalelser om de subjektrefererende egenskapene ikke bare dreier seg om våre følelser, men også om hvordan tingene er. Dette synes altså å tyde på at Taylor holder de subjektrefererende egenskapene for å være virkelige i en viss forstand. Spørsmålet var i hvilken forstand vi kan forstå at disse egenskapene er virkelige.

De subjektrefererende egenskapene finnes i en egen dimensjon – den semantiske dimensjon. Egenskapene kan ikke være virkelige på samme måte som fysiske ting kan. De subjektrefererende egenskapene er virkelige fordi de i en viss forstand er forutsetninger for mennesket som moralsk selv og aktør. Dette innebærer at egenskapene er virkelige sett fra menneskets engasjerte synspunkt, og det innebærer også at de må regnes som virkelige for den som observerer mennesket. Forutsetningen for denne konklusjonen er dels at vi regner som virkelig for mennesket det som er en forutsetning for oss, og dels at vi regner som virkelig for observatøren det som inngår i den beste forståelsen av mennesket.

Hvilke konsekvenser har det at de subjektrefererende egenskapene må regnes som virkelige? Svaret er vel at vi må ta disse egenskapene på alvor. Det gjør vi jo allerede i våre levde hverdagsliv. Det er i en verden med subjektrefererende egenskaper vi lever og manøvrerer som moralske aktører. Den viktigste nye erkjennelsen er derfor at vi må ta de

subjektrefererende egenskapene på alvor også når vi som vitenskaplige observatører skal forsøke å forstå mennesket. Det vil gjelde forståelse av mennesket som aktør, og det vil gjelde etisk teori.

Noen etterfølgende refleksjoner om den forståelsen av mennesket som denne teorien medfører

Menneskets selv er som vist selvfortolkende. I de mest radikale tapninger, har dette innebåret en total frihet. Vi har kunnet, men også vært nødt til, å skape oss selv i et tomrom hvor ingenting har gitt rammer eller retningslinjer for konstitueringen av våre moralske selv. Det har ikke eksistert noe som kunne si oss hvem vi burde være eller burde bli. Det har vært nødvendig med radikale valg. Denne friheten har ikke nødvendigvis blitt oppfattet som god, snarere som problematisk. Mennesket har vært plassert i en verden som vi selv har vært nødt for å møblere ved å skape mening. Taylors grep er å opprettholde selvfortolkningen og den friheten som ligger i den, og kombinere det med en verden hvor mening og verdimeslige forskjeller allerede finnes i form av subjektrefererende egenskaper. Vi har altså tapt den fulle frihet, men vunnet en verden hvor det er mulig å finne mening ut over den jeg selv er i stand til å produsere.

Men finnes det ikke fortsatt en problematisk tilfeldighet her? Taylors teori forutsetter jo at vi konstituerer oss gjennom å sette ord på det vi forstår som godt – altså de subjektrefererende egenskapene. Men de subjektrefererende egenskapene finnes ikke andre steder enn i språket. Det finnes med andre ord ikke ytre retningslinjer eller rammer for denne konstituerende artikuleringen. Vil ikke det innebære at det vil være tilfeldigheten som vil råde når vi konstituerer selvet? Og er det kanskje greit at tilfeldigheten råder på denne måten? I følge Taylors teori er det neppe greit hvis det skulle være slik at tilfeldigheten råder når vi fortolker og konstituerer våre selv. Som vi så i innledningen og som vi skal komme tilbake til nedenfor, er det noe som er sant om de subjektrefererende egenskapene uavhengig av hvordan vi artikulerer dem. Dette vil sannsynligvis også gjelde for våre selv.

4.3 Moralsk verd som egenskap og normativitet

Oppsummering

For å besvare avhandlingens problemstilling, må vi anvende de generelle innsiktene om subjektrefererende egenskaper på moralsk verd spesielt.

Det moralske verdet er en egenskap ved handlingen slik handlingen viser seg i språket i et felles språklig rom. Det moralske verdet er en subjektiv egenskap i det at verdet kun kan finnes i en verden med mennesker som allerede er engasjert i menneskelige liv. Og våre meninger om moralsk verd kan være mer eller mindre treffende ettersom meningene er fortolkninger på bakgrunn av den enkeltes forutsetninger.

Men det moralske verdet som egenskap er også ikke-subjektivt i en viss forstand. Den grunnleggende forutsetningen for det moralske verdet, er språket. Og språket er forut for subjektet. Det er forut for enkelt-individet, og det er forut for menneskeheten som moralske aktører.

Det moralske verdet finnes i en semantiske dimensjon. Moralsk verd kan ikke være virkelig på samme måte som fysiske ting kan. Fra menneskets synspunkt er det moralske verdet imidlertid en virkelig egenskap ved handlingene. Det følger av at moralsk verd som egenskap er en forutsetning for menneskets selv og dets liv som moralsk aktør.

Normativitet

Det moralske verdet ved en handling er ikke bare en egenskap, det er også en *moralsk* egenskap. Det moralske verdet ved en handling er noe som på en eller annen måte har betydning for våre liv og handlinger.

Til dette utgangspunktet vil noen kanskje si: Hvis det er slik at vi erkjenner noe som har betydning for hvordan vi bør handle eller leve, så må det være tale om å erkjenne noe i retning av en normativ argumentativ premiss - noe i retning av et "du skal ..." eller "du bør ..". Og hvordan er det mulig å erkjenne et "bør" gjennom å observere hvordan noe faktisk er?

Dette er innspill som kan brukes i et argument *mot* Taylors posisjon. Men i denne avhandlingen er prosjektet ikke å argumentere for eller mot Taylors posisjon. Vi skal utrede. Og på bakgrunn av Taylors posisjon slik den er utredet over, kan vi si at disse innspillene allerede er besvart av Taylor. Det vi har vist over, er at Taylor mener det finnes moralske egenskaper ved en handling, og disse egenskapene er virkelige og ikke rent subjektive. På bakgrunn av Taylors filosofi – slik vi har utlagt den over – kan vi altså erkjenne moralsk verd gjennom å erkjenne hvordan noe er.

Det som imidlertid gjenstår som et relevant spørsmål innenfor rammene av Taylors filosofi, er på hvilken måte disse egenskapene sier oss noe om hvordan vi skal eller bør handle. Vi erkjenner jo at en handling er barmhjertig eller at en annen handling er krenkende, men vi erkjenner ikke den nevnte premissen om at du skal eller du bør utføre den handlingen som har den egenskapen det er å være moralsk høyverdig.

Dette spørsmålet kan for det første forstås som et spørsmål om motivasjon. Hvordan kan disse moralske egenskapene faktisk ha betydning for våre handlinger? Svaret på dette spørsmålet er allerede utredet over. For det første er det moralske verdet en subjektrefererende egenskap ved handlingen. Og subjektrefererende egenskaper er per definisjon egenskaper ved noe som berører oss følelsesmessig - trekker på oss eller frastøter oss. Og vi har sett hvordan dette med å erkjenne handlingers moralske verd er nært knyttet til de sterke evalueringene. De sterke evalueringene handler nettopp om drivkreftene våre – våre lyster, motivasjoner og ambisjoner. De sterke evalueringene dreier seg om å bedømme disse motivasjonene etter deres verd, og dermed bevisstgjøre oss hvilken motivasjon som har høyest verd og som derfor er verdt å realisere.

Spørsmålet over kan også forstås som et spørsmål om hvordan vi kan begrunne et handlingsvalg på bakgrunn av erkjennelsen av det moralske verdet i en handling. Svaret på dette spørsmålet må begynne med å si at innenfor rammene av Taylors filosofi forstås moral ikke i første rekke som plikter og rettigheter, men som et fokus på det som er godt og som det er *verdt* å strebe etter å realisere i livet. Og hvis vi sier om en handling at den har mye moralsk verd, dvs. at den er moralsk høyverdig, så er vel det det samme som å si at denne handlingen er det verd å leve ut.

5 Forholdet mellom følelse og moralsk verd

I kapittel 5 skal vi ta for oss følgende punkter fra problemstillingen:

- hvordan skal vi forstå sammenhengen mellom følelse og det moralske verdet?
 - o hvordan kan følelse og subjektrefererende egenskap være forskjellige?
 - o hvordan kan vi finne det rette ordet for den subjektrefererende egenskapen?
 - o hvordan kan følelse være om den subjektrefererende egenskapen?

- hvordan kan våre dommer om de subjektrefererende egenskapene være sanne eller usanne, hvordan kan vi erkjenne hvilke dommer som er sanne, og hva er konsekvensene av å ha sanne og usanne dommer?

Kulepunktene vil bli behandlet i den rekkefølge som er nevnt her. Fordi det moralske verdet er en subjektrefererende egenskap, vil vi i drøftelsen skrive generelt om subjektrefererende egenskaper. Til slutt vil vi i punkt 5.5 oppsummere med fokus særskilt på moralsk verd som egenskap.

5.1 Hvordan følelse og subjektrefererende egenskap kan være forskjellige

Om at det er noe artikuleringen av følelsen må være trofast overfor

Følelsen, slik vi tenker på den i vår sammenheng, er et menneskes bevissthetsinnhold.

Egenskapen på sin side, er knyttet til situasjonen eller tingen slik den viser seg i det felles språklige rommet mellom mennesker. Følelsen er i bevisstheten, mens egenskapen er i tingen eller situasjonen i det felles språklige rom. På denne måten kan vi si at det er tale om to ulike omstendigheter. Men, som vi har sett, er begge deler knyttet til språket. Følelsen slik vi forstår den, er konstituert av språket, og den subjektrefererende egenskapen er også konstituert av språket. Dette truer med å undergrave forskjellen på følelse og egenskap. For at følelse og egenskap skal være to forskjellige ting, må vi sannsynligvis kreve at det er forskjell i *innhold* – det vil si at egenskapen kan være annerledes enn følelsen sier oss. Sagt med andre ord, så må det være slik at følelsen kan ta feil om egenskapen.

At følelsen kan ta feil om egenskapen, kan vi tenke oss hvis vi fortolker og artikulerer følelsen feil i forhold til egenskapen. Er det mulig innenfor denne filosofien? Det som viser seg i språket og legges ut i det språklige rom, blir vår virkelighet i den forstand at det er dette vi forholder oss til som vår verden. Og det som legges ut, er jo artikuleringen av hvordan vår følelsesmessige bevissthet erkjenner egenskapene. Så på denne måten vil egenskapen og den følelsesmessige bevissthet alltid ha samme innhold. Hvis vi i det hele tatt skal si noe om egenskapen, altså artikulere oss om den, vil egenskapen alltid – slik den framstår i det språklige rommet – være lik den følelsesmessige bevisstheten. Dette synes å være i tråd med Taylors filosofi slik vi har fortolket den over, og det virker som om dette ikke åpner muligheten for at følelse kan ta feil om den subjektrefererende egenskapen.

Taylor antyder imidlertid en dypere sammenheng her. Det er sant at når vi fortolker, artikulerer og legger ut våre fortolkninger i det språklige rommet, så finnes denne virkeligheten vi taler om, ikke på annen måte eller andre steder enn konstituert i det språklige rommet. Likevel kan denne virkeligheten være mer eller mindre adekvat eller forvrengt. Selv om det som viser seg i språket, ikke finnes andre steder enn i språket, er det noe de språklige artikuleringene må være trofaste overfor. Her synes det å være rom for en forståelse av artikulerte følelse og egenskaper som forskjellige ting. Vi må vi ta inn et litt langt sitat fra Taylor:

The paradox of human emotions is that although only an articulated emotional life is properly human, all our articulations are open to challenge from our inarticulate sense of what is important, that is, we recognize that they ought to be faithful articulations of something of which we have as yet only fragmentary intimations. If one focuses only on the first point, one can believe that human beings are formed arbitrarily by the language they have accepted. If one focuses only on the second, one can think that we ought to be able to isolate scientifically the pure, uninterpreted basis of human emotion that all these languages are about. But neither of these is true. There is no human emotion which is not embodied in an interpretive language; and yet all interpretations can be judged as more or less adequate, more or less distortive. What a given human life is an interpretation of cannot exist uninterpreted; for human emotions is only what it is refracted as in human language.¹⁰⁷

Sitatet sier at det er noe artikuleringene ("articulations") må være trofaste ("faithful") overfor og som artikuleringen – og dermed den språklig konstituerte følelsen – kan mislykkes i å være trofaste i forhold til. Hvis vi kan forstå litt mer av hva dette er som artikuleringene må være trofaste overfor, vil vi ha en forståelse av i hvilken forstand følelse og egenskap kan være forskjellige.

Generelt om det artikuleringen av følelsen må være trofast

Det å være trofast betyr normalt at det er en standard man skal etterleve. Men Taylors teori synes i første omgang paradoksal: Det språket må være trofast overfor, finnes ikke andre steder enn i språket. Det synes med andre ord å være uklart hva denne standarden man skal være trofast mot, er. Dette gjør at vi fristes til å spørre om trofasthet i denne sammenheng ikke betyr det å etterleve en standard, men kan bety noe annet. Kan det dreier seg om det at våre språklige artikuleringer stadig utsettes for utfordringer fra den uartikulerte opplevelsen av hva som betyr noe, og at vi *rent faktisk* endrer våre artikuleringer som en følge av den utfordringen? Eller er dette med trofasthet kun navn på det at språket noen ganger artikulerer på måter som er gunstigere eller mer velfungerende enn i andre tilfeller, uten at dette er annet

¹⁰⁷ Taylor, *Self-interpreting animals*, 75.

enn tilfeldigheter? Det synes imidlertid ikke å være holdepunkter for at Taylor legger en slik avvikende betydning i dette å være trofast.

Hvis vi med språket må være trofaste overfor noe, så kan vi si at dette med trofasthet er en målsetting for bruken av språket. Hvem er det som har gitt språket denne målsettingen? Er dette en målsetting for språket som er gitt av mennesket? Over har vi vært inne på at språket i en viss forstand er forut for individet. Det er språket som gjør menneskets liv og prosjekter mulige gjennom å konstituere den virkeligheten vi lever innenfor. Det skulle tilsi at dette ”må” ikke er uttrykk for en normativitet mennesket har tillagt språket. Det kan synes som om dette er en målsetting ved språket som språket har forut for mennesket. Hvordan det kan ha seg at språket har en slik målsetting, er et vanskelig spørsmål som vi her må etterlate ubesvart.

Er det slik at vi som språkbrukere har oppfylt vår ”plikt” til å være trofaste når artikuleringene bruker begreper som betegner egenskaper innenfor den semantiske dimensjon, og ikke kun objektivt beskrivbare egenskaper ved tingene? Er det nok at vi er trofaste i den forstand at vi anerkjenner på generelt nivå inventaret i den semantiske dimensjon - uten at vi nødvendigvis får det rett med hensyn til dommer i konkrete enkeltsituasjoner? Svaret er sannsynligvis at det er nødvendig for at språket skal kunne være trofast, at det inneholder ord som betegner de subjektrefererende egenskapene og ikke bare de objektivt beskrivbare egenskapene. Men Taylors fokus på språkets korrekthet tyder på at trofasthet innebærer noe mer. Det er tale om en trofasthet ikke bare overfor en dimensjon av virkeligheten, men også trofasthet i betydningen korrekthet i konkrete fortolkninger.

Taylor understreker at trofastheten tematisk sett er rettet mot vår uartikulerte opplevelse av hva det er som betyr noe (*what is important*). Mener Taylor at jeg må bruke språket på en måte som er trofast overfor det som *jeg* opplever som viktig, selv om det kan være misforstått? Mener han at det ikke dreier seg om annet enn å bli kjent med aktørens egne idiosynkratiske reaksjoner på omgivelsene? Taylor skriver: "In this kind of expression, we are responding to the way things are, rather than just exteriorizing our feelings."¹⁰⁸ Det er grunn til å forstå Taylor slik at han mener det språket må være trofast overfor, er det som virkelig betyr noe – tingene slik de er.

¹⁰⁸ Taylor, *Language and human nature*, 239.

Konkretisering av hva det er språket må være trofast overfor

Det er mulig å lese Taylor slik at det han sier er at de subjektrefererende egenskapene som viser seg i språket, ikke finnes *på samme måte* andre steder, men at de finnes andre steder enn i språket, men *på en annen måte eller i en annen form*. Dette ville innebære en slags egentligere virkelighet parallelt med vår menneskelige virkelighet – en transcendent virkelighet som vi ikke har tilgang til på annen måte enn gjennom språkets ”oversettelse”. Vi må i så fall spørre om hvor og hvordan denne parallelle virkeligheten finnes. Det er ganske klart at den ikke finnes i virkeligheten slik den kan beskrives absolutt eller naturvitenskaplig. På bakgrunn av Taylors teori generelt, synes det heller ikke rimelig å tenke i retning av en type idè-verden. Det går imidlertid fram av sitatet over, at trofastheten aktualiseres i forbindelse med artikuleringen av den uartikulerte følelsen. Kanskje er det likevel noe i den uartikulerte ”rå” opplevelsen - noen spor av en transcendent virkelighet - som språket må og kan forholde seg til? Foran har vi imidlertid vært ganske klare på å forstå Taylor slik at det i bevisstheten forut for vår artikulering, ikke finnes noe som språket tar utgangspunkt i. Det som viser seg i språket, begynner med språket. Det er altså ikke grunnlag for å tenke seg en parallell virkelighet – verken i tingene, i ideene eller i følelsene biologisk forstått. Det finnes – i Taylors teori – neppe noen slik parallell virkelighet som språket kunne løfte fram for oss.

I det hele tatt synes den beste strategien å være å vende tilbake til det - tilsynelatende paradoksale - Taylor sier om at det språket må være trofast overfor, kun finnes i språket. Kan det dreie seg om en trofasthet overfor det vi allerede har artikulert i språket? Taylor skriver¹⁰⁹ at det menneskelige livet aldri helt er uten artikulert følelse. Har vi ikke en tydelig artikulert følelse, så har vi i det minste en vagt og famlende artikulert følelse - ”jeg synes det på en eller annen måte er vondt å oppleve dette”. Trofasthet mot noe som bare finnes i språket, kan da forstås som en trofasthet mot de begrepene vi allerede har artikulert og den logikk som styrer vår bruk av dem. Den språklige definisjonen av ”lommelykt” tilsier at det er rett å bruke dette ordet når jeg allerede har artikulert ”lykt” og ”har i lomma”. Her forblir vi altså i språket, og tenker oss det å finne det rette ordet som det å nøste på de språklige formuleringer som allerede er gitt. Dette handler altså om å bruke de byggesteiner og regler som finnes i språket og dermed følge logiske framgangsmåter og sette ord på ting. Det viktige argumentet mot å forstå Taylor på denne måten, er at dette synes å bygge på en forståelse av hva språk er, som ikke harmonerer med Taylors forståelse. Dette synes å innebære en forståelse av språk som et

¹⁰⁹ "...human life is never without interpreted feeling, ..." Taylor, *Self-interpreting animals*, 63.

instrument som mennesket kan bruke til å ordne en allerede gitt verden med. Og dette er – som vist over – ikke Taylors utgangspunkt.

Sannsynligvis er den beste forståelsen av språkets trofasthet og hva trofastheten må være rettet mot, slik: Dette handler ikke om tingene bak språket - enten ”bak” betyr en slags parallell virkelighet eller det betyr spor i den ennå uartikulerte følelsen. Det er ikke slik at det i den uartikulerte opplevelsen finnes et mer egentlig svar på spørsmålet om hva som betyr noe for oss - et ennå uartikulert fundament for hva som betyr noe, og som vi kunne dekode hvis vi kjente kodene. Det adekvate spørsmålet er ikke hvor eller hvordan den virkeligheten finnes som vi i språket må være trofast overfor. Det finnes nemlig ikke noen slik virkelighet. Dette innebærer at undersøkelsen endrer fokus. Fokuset for undersøkelsen blir språkets evne til å forholde seg til det som ennå ikke er realisert - det som ikke finnes fordi det ikke er realisert, men som kan realiseres gjennom bruk av språket.

Dette dreier seg rimeligvis ikke om at vi i språket kan ”se” inn i framtida. Det handler om at vi i språket har evnen til å forholde oss til en mulighet. Muligheten er konstitueringen av det som betyr noe, av tingene *slik de er*. Det er følgelig ikke mulig å nærme seg objektet for språkets trofasthet, med ambisjon om å peke ut det språket må være trofast overfor som om det var noe som allerede finnes. Denne muligheten *er* bare som noe som kan realiseres i språket.¹¹⁰

Konklusjon om hvordan følelsen og den subjektrefererende egenskapen kan være forskjellige

Etter dette må svaret på spørsmålet om hvordan følelse og subjektrefererende egenskap kan være forskjellig, bli slik: Når vi fortolker og artikulere våre følelsesmessige bevissthetsinnhold og legger dem ut i det felles språklige rommet, vil de subjektrefererende egenskapene være lik følelsen. Men det er alltid en mulighet for at fortolkningen av egenskapen kan gjøres bedre. Det innebærer i så fall en forskjell mellom følelsen og egenskapen slik den kan fortolkes og artikuleres bedre. Det at følelse og egenskap kan være forskjellige, må altså bety at slik vi følelsesmessig opplever egenskapen kan den være forskjellig fra slik den kan være i en bedre fortolkning og artikulering. Men egenskapen slik den kan være i en bedre fortolkning, har ingen eksistens. Den finnes ikke noe sted. Den finnes kun som en mulighet som språket kan realisere.

¹¹⁰ Taylor henviser til Heidegger som - ifølge Taylor - sier at dette ikke har noen ontisk plasserbarhet, men at det like fullt er en virkelighet som ikke er menneskeskapt. Taylor, *Heidegger, Language, and Ecology*, 119.

Dette er ikke mer enn antydning av hvordan Taylor kan forstås på dette punktet. Men hvis vi tenker i disse baner, så kan det gi en forståelse av hvordan følelse og egenskap kan være forskjellige.

5.2 Om hvordan vi med språket finner fram til rett artikulering av egenskapen

Et forslag om tre punkter

Det er altså noe som språket må være trofast overfor hvis det skal fungere på sitt beste. Språket må være trofast overfor virkeligheten slik den er, og virkeligheten slik den er, er noe som ikke finnes andre steder enn i språket. Men hvordan skal språket, eller mer konkret vi som språkbrukere, kunne være trofaste overfor dette som ikke finnes andre steder enn i mulige språklige fortolkninger? Det finnes jo ikke noe utenfor språket som vi kan se på for å få føringer for å bestemme hvilket ord som er det rette. Spørsmålet om hvordan vi med språket kan finne fram til det rette ordet, er generelt interessant fordi det uuttalt ble reist i kapitlene 3 og 4 over hvor vi skrev om at det som viser seg i språket ikke finnes andre steder, og fortsatt står ubesvart. Spørsmålet blir spesielt interessant nå, fordi vi ikke kan besvare det første spørsmålet ved å si at det er ok at tilfeldigheten råder når vi bruker ord.

Når Taylor sier at det er noe språket må være trofast mot, synes det å være Taylors oppfatning at vi som språkbrukere er i stand til å finne fram til det rette ordet, eller i hvert fall til et rettere ord enn det som allerede er brukt. Vi står her ved en vanskelig del av Taylors filosofi. Taylor ville vel si at dette dreier seg om språkets ekspressive kraft – *expressiv power*. Hvordan språket har denne evnen, synes Taylor ikke å gi noen klar pekepinn om. Her skal det imidlertid kastes fram noen punkter som til sammen kan danne ei skisse til en forståelse av hvordan vi gjennom språket har evne til å finne fram til det rette ordet. Skissa har tre punkter. For det første må det finnes en drivkraft i retning av å finne det rette ordet (eller et rettere ord). Det må være noe som gjør at denne søkingen mot det rette ordet i det hele tatt kommer i gang. For det andre må det rette ordet komme til oss på annen måte enn som en beskrivelse av noe som allerede finnes. For det tredje må det være noe som gjør at vi kjenner det rette ordet igjen som det rette eller rettere ordet. Når vi stiller opp tre punkter, må det imidlertid ikke forstås som uttrykk for et forslag om å forstå dette som en tre-punkts prosess. Å dele opp i tre punkter, representerer sannsynligvis en struktur som øver vold på denne virkeligheten. Men det gjøres likevel her som et middel til å nærme seg noen sider ved denne evnen vi har i språket.

Når det gjelder drivkraften bak prosessen mot å finne det bedre ordet, kan vi kanskje si at kraften ligger i menneskets (språklig konstituerte) bevissthet og dets ambisjon i retning av å forstå seg og sin verden bedre.

Språkets artikulering av den måten vi erkjenner egenskapene, har ikke noe ytre å støtte seg til. Den virkeligheten vi forsøker å si noe om, finnes ikke andre steder enn artikulert i språk. Taylor antyder også at den måten det rette ordet kommer opp i oss på, er gjennom intuisjon, og at denne intuisjonen viser seg i følelse. Taylor skriver:

Now our direct, intuitive experience of import is through feeling.

.....

The chain of explanations must be anchored somewhere in our intuitive grasp of what is at stake. ¹¹¹

Denne tanken om at ordet kommer opp i oss intuitivt gjennom følelse, kan selvfølgelig forstås kun som en understrekning av at vi ikke har noe ytre å forholde oss til når vi velger ord for de subjektrefererende egenskapene. Men med en slik forståelse, gjenstår spørsmålet om hvordan dette ordet kommer intuitivt opp gjennom følelsen. Kanskje kan vi akseptere at de ordene som kommer opp i oss i utgangspunkt er tilfeldige, men rammet inn av den enkeltes subjektive horisont. I så fall må vi stille store krav til vår evne til å bedømme de forslagene til fortolking som på denne måten kommer opp i oss.

Når det gjelder evnen til å bedømme forslagene til fortolking, dvs. å kjenne igjen det bedre ordet, sier Taylor at vi er i stand til å se-føle hvilket ord som er det rette. Taylor skriver: "We are not talking of a process which could be arbitrarily undertaken. It is not just applying the name that counts, but coming to "see-feel" that this is the right description..."¹¹² Å se-føle om ordet er rettere, synes å dreie seg om i hvilken grad ordet gir oss en bedre forståelse enn vi tidligere hadde av den subjektrefererende virkeligheten vi står i. Hva som ligger i dette, kommer vi nærmere tilbake til nedenfor når vi i punkt 5.4 skal se på kriteriet for sannhet på dette området.

¹¹¹ Taylor, *Self-interpreting animals*, 62.

¹¹² Ibid, 70.

Konklusjon om hvordan vi i språket finner fram til rett artikulering av den subjektrefererende egenskapen

Det som er presentert ovenfor er et innspill til refleksjon rundt hva det kan bety at vi gjennom språket har evnen til å finne fram til det rette ordet, altså evnen til å være trofast overfor den virkeligheten som kan realiseres i språket. Vi må imidlertid minne om at selv om vi kan underbygge at vi har denne evnen til å være trofast overfor det rette ordet, så innebærer ikke denne teorien at vi må mene at vi gjennom språket alltid "får det rett". Artikuleringen er alltid en fortolking på bakgrunn av den enkeltes subjektive og idiosynkratiske utgangspunkt, og det innebærer at våre dommer ikke alltid blir rette, dvs. i prinsipp er de alltid gjenstand for utfordring fra den uartikulerte opplevelsen.

Hvilken dagligdags praksis dette dreier seg om

Avslutningsvis i dette punktet skal vi se reflektere over et spørsmål som tvinger seg på. Det er nemlig interessant å spørre om hvilken dagligdags menneskelig praksis Taylors teori beskriver på sin abstrakte måte. Hvilke menneskelige erfaringer taler vi om her? Taylors teori kan jo ikke forstås som forslag til en ny metode for erkjennelse, men som en teoretisering over og forklaring av det som skjer i praksis. Det Taylor skriver om, er sannsynligvis det som innenfra – fra et opplevd menneskelig synspunkt – oppleves som det å bruke vår bevissthet og vilje i et best mulig skjønn for å sette ord på det vi opplever i en gitt situasjon. Dette handler altså om det mest dagligdagse – nemlig vår evne til å sette ord på det som betyr noe. I gode tilfeller kan vi kanskje kjenne dette igjen hos andre, ikke bare som følsomhet, men også som klokskap. Hvordan skjer det i *praksis* at vi artikulerer det rette ordet? Taylor sier – som vi nettopp har sett – at det er noe som kommer opp i oss intuitivt, og at det dessuten handler om å komme fram til å se eller føle at det er slik eller slik. Men dette kan ikke nødvendigvis bety at det er tale om en plutselig innskytelse som vi blir stående ved. Det at ordet kommer opp i oss intuitivt, og at det handler om å "se" eller føle at det er det rette ordet, er nok heller uttrykk for at vi ikke kan sprengte ut av språket i denne erkjennelsesprosessen. Prosessen fram til å se eller føle at et bestemt ord er riktig, kan sannsynligvis bestå av at vi reflekterer rundt hvilket ord som er best egnet til å artikulere egenskapen. Denne refleksjonen kan bestå i det å trekke inn og bedømme alternative beskrivelser. Det må også være rom for begrunnelser for hvorfor en artikulering er bedre enn andre, selv om disse begrunnelsene ikke kan sprengte ut av språket og den språklige dimensjon. Refleksjon rundt begrunnelser vil innebære den samme prosess i retning av å se og føle, som det som kreves for å artikulere den formuleringen som skal begrunnes.

5.3 Hvordan følelse er om den subjektrefererende egenskapen

Kausale eller språklige sammenhenger

Dette punktet skal handle om hvordan følelsen kan være om den subjektrefererende egenskapen, eller mer presist om hvordan egenskapen kan være basis eller grunn for følelsen.

Taylor er tydelig på at det er en sammenheng mellom følelse og egenskap som går fra egenskapen til følelsen. Når vi har en følelse, så sier den oss noe mer enn at vi har den følelsen, den sier oss noe om en egenskap i situasjonen. Det er egenskapen i situasjonen som vi erkjenner gjennom følelse, og egenskapen er grunnen til at vi har denne følelsen. Taylor skriver: "That is, the feeling is what it is in virtue of the situation it incorporates."¹¹³ Og: "But the 'whereby' in the previous clause is meant in a strong sense. In identifying the import of a given situation we are picking out what in the situation gives the grounds or basis of our feeling, ..."¹¹⁴ Taylor utdyper imidlertid ikke hva denne sammenhengen fra egenskap til følelse nærmere består i.

Når fokuset settes på en slik sammenheng mellom følelse og egenskap, er det lett at tankene – bevisst eller ubevisst – leter etter en eller annen kausal sammenheng. Vi spør gjerne om hvordan situasjonen kan gjøre at det oppstår en følelse i oss og hva det er ved situasjonen som kan forårsake dette. Og da forstår vi lett situasjonen som en objektiv beskrivbar struktur ved de omstendighetene vi står overfor. Vi tenker på det å skape en følelse som noe som starter gjennom sansene, for eksempel gjennom at vi med øynene ser mennesker og ting som deltar i situasjonen, og som videre setter i gang bestemte reaksjoner i hjernen og kanskje også i kroppen for øvrig. Og på et naturvitenskaplig og biologisk plan er dette sannsynligvis utkast til en forklaring av følelse.

Skissen over blir imidlertid en sammenheng mellom noe som finnes i den fysiske verden. Denne sammenhengen ville være blind for det som finnes i det språkliggjorte bevissthetsinnholdet og i det språklige rom. Sannsynligvis må vi forstå spørsmålet om sammenhengen mellom følelse og egenskap, ikke som et spørsmål om hvordan følelse kommer opp i oss som en fysisk eller biologisk hendelse, men et spørsmål om hvilken sammenheng det er mellom følelsen *slik den er språkliggjort* og egenskapen slik den viser seg

¹¹³ Taylor, *Self-interpreting animals*, 63.

¹¹⁴ Ibid, 49.

i det språklige rommet. Og dette er størrelser som ikke finnes i den delen av virkeligheten hvor kausalsammenhenger kan virke. Taylor velger formuleringer som peker i en annen retning enn kausale sammenhenger når han sier at egenskapen er ”basis for” eller ”grunn til ” følelsen.

Taylor synes imidlertid å legge til grunn at denne språklige sammenhengen utspiller seg på bakgrunn av en vag og ullen opplevelse – en opplevelse av at det er noe som berører oss i den situasjonen vi opplever. Han skriver flere steder om dette, for eksempel: "But what they strive to be faithful to is not an independent object with a fixed degree and manner of evidence, but rather a largely inarticulate sense of what is of decisive importance."¹¹⁵ Andre formuleringer Taylor bruker om det samme, er “deepest unstructured sense” og “...which is as yet inchoate...”.¹¹⁶ Det er uklart hva det er Taylor her sikter til. Det kan imidlertid tenkes å være den biologiske eller fysiologiske uroen (“følelsen”) som sier noe om at noe berører meg. Hvis dette er riktig, oppstår spørsmålet om i hvilken grad språkets hele konstituerende virksomhet er prisgitt den fysiske dimensjonen. Er det kanskje slik at denne vage, ullen biologisk funderte opplevelsen kommer og går på bakgrunn av sin egen fysiske regelmessighet, og dermed medfører at språkets mulighet for å artikulere og fortolke den vage opplevelsen kommer og går i takt med den samme regelmessighet? Vi kan ha kroppslig uro i situasjoner hvor det egentlig ikke er noe i situasjonen som bør berøre oss, og det kan mangle slik kroppslig uro i situasjoner hvor vi burde føle noe. Taylor skriver at vi kan ha følelser hvor vi ikke skulle ha hatt det, og vi kan mangle følelser i situasjoner hvor vi skulle ha hatt det.¹¹⁷

Det er imidlertid mulig å forstå det slik at den vage opplevelsen av at det er noe som berører oss, dreier seg om opplevelsen av ”hvordan vi har det”. Og en opplevelse av hvordan vi har det, kan vi tenke at alltid finnes hos oss. I det minste blir vi berørt over at vi har det ”på det jevne” eller over at det ikke er noe som berører oss. Til støtte for en slik forståelse av denne vage opplevelsen, kan det vises til at Taylor skriver et sted "...human life is never without interpreted feeling...".¹¹⁸ Dette åpner for å si at språkets konstituerende virksomhet foregår på en fysiologisk bakgrunn som alltid er til stede i et menneskeliv. Språkets konstituerende virksomhet er altså ikke rammet inn av fysiologiske hendelser.

¹¹⁵ Taylor, *What is human agency?* 38. Min uthevelse.

¹¹⁶ Ibid, 41.

¹¹⁷ Taylor, *Self-interpreting animals*, 49.

¹¹⁸ Ibid, 63.

Språklig sammenheng

Vi skal så vende tilbake til det som egentlig er vårt tema her, nemlig hvordan vi kan si at den språklig konstituerte følelsen er *om* den subjektrefererende egenskapen, eller som Taylor formulerer det: Hvordan den subjektrefererende egenskapen er basis eller grunn for følelsen. Denne drøftelsen må begynne med å avklare følgende. Over har vi vist hvordan språket konstituerer både følelsene og de subjektrefererende egenskapene. Dette må ikke forstås som uttrykk for en rekkefølge - at den egenskapen en følelse er om, skulle bli konstituert av språket etter at følelsen blir det. Den subjektrefererende egenskapen konstitueres samtidig med at følelsen konstitueres - i samme fortolkende artikulering. Problemet er da at det vi tenker følelsen er om, ikke finnes før følelsen. Forut for følelsen er det altså ikke noe som følelsen kan være om, ikke noe som følelsen kan strekke seg mot og formes etter.

Svaret på spørsmålet om hvordan følelsen kan være om egenskapen, dvs. hvordan egenskapen er grunnen eller basisen for følelsen, er sannsynligvis at følelsen konstitueres som en følge av den subjektrefererende egenskapen eksistens. Dette må vi forstå slik: Følelsen kommer opp i oss i forbindelse med vårt forsøk på å erkjenne den egenskapen vi har å gjøre med. Det er ikke noen forskjell i rekkefølge eller tid her – følelse og egenskap konstitueres samtidig i tale. Men følelsen konstitueres som følge av at vi gjennom tale konstituerer den egenskapen følelsen er om. Drivkraften bak denne prosessen, er språklig, nemlig menneskets bevissthet og dets ambisjoner om å forstå seg selv og sin verden. Både bevisstheten og prosjektet om å forstå, forutsetter språket.

Konklusjon om hvordan følelse kan være om den subjektrefererende egenskapen

Følelsen er om den subjektrefererende egenskapen i den forstand at egenskapen er grunnen eller basisen for følelsen. Egenskapen er grunnen for følelsen på den måten at følelsen konstitueres som følge av at språket - dvs. vi som språkbrukere – konstituerer egenskapen (og erkjenner den).

5.4 Hvordan våre oppfatninger om de subjektrefererende egenskapene kan være sanne eller usanne, hvordan vi kan erkjenne hvilke oppfatninger som er sanne, og hva konsekvensene av sanne og usanne oppfatninger er

Sannhet

Over har vi sett at Taylor mener det er noe språket må være trofast overfor, og at språket har en egen korrekthet. I forlengelsen av dette, taler han også om sannhet når det gjelder våre fortolkende artikuleringer innenfor den semantiske dimensjon:

It is this quality of the shameful, like the other crucial imports of our emotional life, which will not fit into the objectivist's grid. According to the logic of the concept, there is a truth of the matter, what is shameful, irreducible to me or you feeling this or that way about it. But the truth of this matter has no place in the objectivist's ontology.¹¹⁹

Sitatet sier to ting. For det første sier sitatet at vi kan tale om sannhet her – uavhengig av hva vi måtte føle. Det følelsene sier oss om en situasjon eller en subjektrefererende egenskap, kan altså være sant eller usant. At de subjektrefererende egenskapene i en viss forstand kan være annerledes enn følelsen sier, og at følelsen følgelig kan ta feil, har vi sett på over. Vi så at det var noe språket, og dermed den språklig artikulerte følelsen, måtte være trofast overfor. Det språket (og følelsen) må være trofast overfor, er virkeligheten slik den kan realiseres i det språklige rom.

For det andre reiser sitatet spørsmål om begrepet "sannhet". Hva er kriteriene for at en uttalelse (eller formulering eller dom) som gjelder de subjektrefererende egenskapene, er sann? Den posisjonen som Taylor kaller "objektivistisk ontologi", og som han bruker som kontrast til sin egen ontologi, er sannsynligvis det som i avhandlingens innledning er kalt med et stikkord for "Opplysnings-fundamentalisme". Dette er en ontologi som - svært forenklet sagt - regner som virkelig det som kan være gjenstand for erkjennelse gjennom empiriske metoder og ved minst mulig innslag av subjektiv fortolking. Denne ontologien er knyttet til en forståelse av sannhet som en korrespondanse mellom språk og et saksforhold utenfor språket. Kriteriet på at en formulering i språket er sann, vil da være bruk av empiriske metoder for å etterprøve om saksforholdet utenfor språket faktisk er slik språket sier det er. På bakgrunn av det vi over har sagt og fortolket om Taylors filosofi, er det ganske klart at Taylor har rett når han skriver at sannhet om de subjektrefererende egenskapene, ikke har noen plass i en objektivistisk ontologi, og at sannhet ikke kan forstås som korrespondanse mellom

¹¹⁹ Ibid, 55.

formuleringer i språk og et utenforspråklig saksforhold. Når vi taler om de subjektrefererende egenskapene, skaper jo språket sitt eget objekt gjennom konstituering. Det språket taler om, finnes ikke andre steder enn i språket.

Likevel er det altså ikke slik at *everything goes* – hvis språket skal fungere på sitt beste, må det være trofast overfor virkeligheten slik den er, det vil si slik den kan bli realisert i språket. Hos Taylor synes dette spennet mellom det som faktisk realiserer seg i språket, og virkeligheten slik den kan bli realisert i språket, å være grunnlag for å tale om sannhet og usannhet når det gjelder uttalelser om de subjektrefererende egenskapene. Muligens kan vi derfor som et utgangspunkt si at sannhet eller usannhet er forholdet mellom det som viser seg i språket på den ene side, og tingene slik de er på den annen side. Men problemet med denne formuleringen, er at den lett fører oss på avveier. Den får oss igjen til å tenke på sannhet som et forhold mellom formuleringer i språk og noe utenfor språket – tingene slik de er. Men i Taylors teori finnes ikke tingene slik de er, andre steder eller på andre måter enn gjennom fortolkende artikuleringer i språket. Det betyr at sannhet eller usannhet blir et forhold mellom språklige formuleringer. En uttalelse er altså ikke sann eller usann i forhold til et gitt punkt, verken empirisk eller metafysisk (”slik tingene virkelig er”) forstått, men i forhold til en tidligere formulering om den samme subjektrefererende egenskapen. En formulering er sann eller usann i den grad den bedre eller dårligere enn en tidligere formulering makter å realisere virkeligheten slik den er. Sannhet og usannhet er altså noe som finnes mellom to språklige formuleringer om den samme situasjonen eller den samme subjektrefererende egenskapen. Uttalelsen er usann hvis den fører oss lenger vekk fra den virkeligheten som kan vise seg i språket, og den er sann hvis den tar oss nærmere denne virkeligheten.

Hvordan vi kan erkjenne hvilke oppfatninger som er sanne

Men hvis sannhet og usannhet kun er et forhold mellom språklige uttalelser, hvordan kan vi da vite når vi har med en sannere fortolking å gjøre? Hva er indikasjonene på at vi nå står overfor en fortolking som er sannere enn den vi foretok i går? Taylor gir oss dette sporet:

For unlike the non-subject-referring imports like physical danger, which can ultimately be grounded on external criteria, the articulations of these emotions have to be self-validating. The adequate insight would just show itself to be so by its intrinsic clarity and the access to reality it opens. There could be no appeal to some unchallengeable external mark.¹²⁰

¹²⁰ Ibid, 64.

Fortolkningene er selvbekreftende, det vil si at vi kan erkjenne hvorvidt de er sanne eller usanne, gjennom det at de åpner større eller mindre grad av klarhet og tilgang til den virkeligheten vi står i. Her må vi huske på at det ikke siktes til den fysiske virkelighet, men til den virkeligheten som viser seg i den semantiske dimensjonen. Når det er tale om klarhet, så er det jo i første omgang tale om en klarere forståelse av saken selv, altså det vi sier noe om. Men dette vil sannsynligvis være knyttet til en klarere forståelse av omkringliggende forhold av betydning. Vi ”ser” gjennom sammenligning mellom den tidligere og den nye formuleringen, at den nye formuleringen innebærer en bedre forståelse av hvordan vi skal forstå bestemte omstendigheter, av hva som er relevant, og av hvilken vekt forskjellige forhold har. Vi kan ta som eksempel overgangen fra å se på kvinner som mindreverdige, til å tenke på dem som likeverdige menn. At det er sant at kvinner er likeverdige menn, kan erkjennes i det at innsikten gir oss en bedre og riktigere forståelse av selve saken – kvinners og menns verd. Like viktig er det sannsynligvis at sannheten i det nye standpunktet erkjennes i det at overgangen mellom standpunktene medfører at vi oppnår en bedre forståelse av omkringliggende forhold. Vi forstår at en del eksisterende forskjeller mellom kjønnene er samfunnsskapte, vi ”ser” at typiske kvinneyrker (for eksempel omsorg) er likeverdige med typisk mannsyrker (for eksempel forretningsliv), og vi forstår at tidligere tiders kvinne-roller har vært undertrykkende. Men det at å ”se” at den nyere formuleringen er sannere fordi den for eksempel lar oss se at kvinneyrker er likeverdige med mannsyrker, forutsetter mer enn den rent intellektuelle tilegnelsen av disse standpunktene. Det forutsetter at vi – på bakgrunn av de forandringer i vår forståelse overgangen til det nye standpunktet innebærer – tror på disse nye vurderingene. Det forutsetter at vi – på bakgrunn av overgangen selv og de innsikter den åpner – opplever at ”det er slik det er”, at vi med vårt beste skjønn mener at den nye innsikten er bedre enn den gamle.

Den formuleringen som vi nå finner sannere enn en tidligere formulering, kan imidlertid senere viser seg å måtte stå tilbake for nye innsikter som er sannere enn den vi nå går inn for. Og det kan også være slik at det som vi i første omgang tror er en forbedring i forståelsen, vise seg å være et feilspor. Men i begge disse tilfellene vil sannheten la seg erkjenne gjennom vår opplevelse av klarhet og innsikt – kanskje ser vi nå bedre at en tidligere formulering eller et tidligere standpunkt ga klarere innsikt enn vi i første omgang forsto.

Hva konsekvensene av sanne og usanne oppfatninger er

Til slutt i dette kapitlet skal vi se på følgende forhold: Hvis noe er sant og noe annet er usant, så må det vel ha noen konsekvenser for oss om vi erkjenner sant eller usant. Hvis vår forståelse ikke har noen slike konsekvenser, synes all tale om sannhet og usannhet å bli ganske tom. Men her dreier jo sannhet og usannhet seg ikke om forholdet til noe utenfor språket. Kan det tenkes at sannhet eller usannhet kan ha konsekvenser i en slik teori? Taylors svar er at sann eller usann fortolking har konsekvenser. Han skriver: "We think of misidentification here as in some sense distorting the reality concerned."¹²¹ Å ta feil med hensyn til fortolking av de subjektrefererende egenskapene, innebærer altså en forvrengt *tilgang til virkeligheten*. Og fordi den artikuleringen vi fortar her også konstituerer virkeligheten, er det tale om ikke bare en forvrengt tilgang til virkeligheten, men også en forvrengt *virkelighet*. Men hvilke konsekvenser har dette? Hvis språket tar feil og vår virkelighet blir forvrengt, får vi psykologiske problemer og lever vi et dårligere liv enn vi ellers ville ha levd?

Den direkte konsekvensen av å fortolke sant eller usant, er jo knyttet til vår fortolking og konstituering av den verden vi lever i, bl.a. av hva vi holder for å være godt og verdifullt. Dette har igjen konsekvenser for våre handlinger, for eksempel vil vår forståelse av kvinner som likeverdige motivere for andre handlinger enn hvis vi forstår kvinner som mindre verd enn menn. I Taylors filosofi er imidlertid vårt selv eller vår identitet uløselig knyttet til de moralske verdiene vi identifiserer oss med. Hvem vi er, og hvem vi forstår oss selv som, er i Taylors filosofi konstituert gjennom de moralske valgene vi gjør.¹²² På samme måte som konsekvensene av sannhet eller usannhet er knyttet til betingelsene for våre handlingsvalg, er de altså knyttet til betingelsene for vår selvfortolking. Det som står på spill når vi taler om sanne eller usanne fortolkinger, er altså en mer eller mindre sann forståelse av den moralske virkeligheten rundt oss, og dermed også en mer eller mindre sann konstituering og forståelse av vårt selv. Men som vi har brukt mye spalteplass på å vise, finnes den moralske virkelighet i språket, og vårt selv konstitueres i følge Taylor også i språket. De konsekvensene vi har pekt på over, er altså ikke konsekvenser av sannhet eller usannhet i forhold til noe utenfor språket. Det vi har sett her, er konsekvenser innenfor den semantiske dimensjon.

¹²¹ Taylor, *What is human agency?* 22.

¹²² Se om dette for eksempel Taylor, *What is human agency*, 34: "Our identity is therefore defined by certain evaluations which are inseparable from ourselves as agents."

Når det gjelder disse konsekvensene i språket, må det også til en presisering. Innenfor den semantiske dimensjon kan vi ikke tale om konsekvenser i betydningen av at man lever rett eller fortolker seg rett, i forhold til et gitt mål, i forhold til noe som finnes og som man kjenner til. Dette er knyttet til det vi over har skrevet om forholdet mellom verden slik den virkelig er, og verden slik den viser seg i våre mer eller mindre vellykkede fortolkninger. Verden slik den virkelig er, kan ikke finnes eller realiseres på annen måte enn gjennom språket. Når vi taler om konsekvenser av en usann fortolking, det vil si av en forvrengt virkelighet, kan dette kun tenkes som en ikke-oppfyllelse av noe som ikke finnes, men som kunne ha vært – noe som kunne ha vist seg i språket, men som vi ikke eksakt vet hva er, ettersom vi nettopp ikke har lykkes i å artikulere det. Taylor skriver: "What a given human life is an interpretation of cannot exist uninterpreted..."¹²³ Muligens passer det hverdagslige uttrykket "Du vet ikke hva du går glipp av" ganske godt på dette forholdet. Konsekvenser av sann eller usann fortolking synes altså å dreie seg om å nå fram eller ikke nå fram til noe som kunne ha vært i den semantiske dimensjonen.

Men når det så grundig er understreket at konsekvensene er knyttet til den semantiske dimensjon, kan vi åpne for muligheten av konsekvenser på det psykologiske planet av sannhet og usannhet i våre oppfatninger. Kan det være slik at følgene av vår fortolking blir mer eller mindre god mentalhelse avhengig av hvor vellykkede våre selvkonstituerende fortolkninger er? Det er ikke umulig å tenke seg det. I det minste er det mulig å tenke seg at en grunn og forvrengt selvforståelse kan lede til et liv som er mindre godt også på det psykologisk-opplevde planet. Kanskje er nettopp bevisstheten om at jeg ikke har realisert meg slik jeg kunne eller burde, en kilde til redusert opplevd livskvalitet?

Og til slutt: Vi kan også tenke oss at sann eller usann fortolking har konsekvenser ikke bare på individ-nivå, men også for et helt samfunn, eller kanskje er det bedre å tale om et helt "språksamfunn" i betydningen nasjoner eller kulturer som mer eller mindre deler språk. Hvis ikke bare den enkelte språkbruker, men en helt slik språksamfunn, mislykkes med sine fortolkende artikuleringer, så er det mulig at det språket som gjør det mulig å tenke på mennesket som en moralsk aktør, det vil si det språket som inneholder de subjektrefererende egenskapene, blir borte.

¹²³ Taylor, *Self-interpreting animals*, 75.

Konklusjon om sannhet og usannhet

Det er mulig å tale om sannhet og usannhet i forbindelse med våre oppfatninger om de subjektrefererende egenskapene. Sannheten består i en relasjon mellom språklige fortolkninger. Den fortolkningen som viser oss verden på den retteste måten, er sann. Hvorvidt en fortolkning er sann, kan erkjennes på bakgrunn av den forbedrede måten den gjør virkeligheten tilgjengelig for oss på. Hvorvidt vi fortolker sant eller usant, har betydning for hvordan våre handlinger og vår selvforståelse blir.

5.5 Innsiktene om sammenhengen mellom følelse og subjektrefererende egenskaper anvendt på forholdet mellom følelse og moralsk verd

Generelt om moralsk verd som subjektrefererende egenskap

De generelle innsiktene om forholdet mellom følelse og subjektrefererende egenskaper som vi har utarbeidet over, kan konkretiseres for moralsk verd. Når vi taler om det moralske verdet, og legger våre artikuleringer om det ut i det felles språklige rommet, vil verdet og følelsen være like. Men det er alltid en mulighet for at artikuleringen kan være mer treffende i forhold til det moralske verdet. Denne mulige bedre artikuleringen kan vi forstå som det moralske verdet slik det er som annerledes enn den aktuelle artikulerte følelsen. Det moralske verdet forstått slik, finnes imidlertid ikke noe sted. Det er kun en mulighet som kan realiseres i språket.

Følelsen er om det moralske verdet fordi det moralske verdet er grunnen eller basisen for følelsen om verdet. Følelsen blir til som følge av at det moralske verdet finnes, nemlig som følge av den språklige konstitueringen av verdet.

Våre uttalelser om handlingers moralske verd kan være sanne eller usanne. Som nevnt over, består sannheten i en relasjon mellom forskjellige uttalelser om det aktuelle verdet. Den formuleringen som viser oss det moralske verdet tydeligst, er sannere enn en annen formulering. At en formulering er sannere enn en annen, kan vi erkjenne gjennom den bedre forståelsen av handlingen og situasjonen som formuleringen av det moralske verdet gir oss.

Som en følge av at formuleringer kan være sanne og usanne, oppstår spørsmålet om hvordan vi kan finne fram til det rette ordet - den formuleringen som er sann i forhold til en tidligere formulering. Det moralske verdet finnes jo ikke andre steder enn i språket, og vi har derfor

ikke noe utenfor språket som utgangspunkt for våre språklige formuleringer av det moralske verdet. Vi antydte imidlertid over en mulig forståelse av vår mulighet til å finne fram til det rette ordet for det moralske verdet. Vår språklig konstituerte bevissthet er drivkraften bak søkingen mot stadig bedre fortolking av den moralske egenskapen. Muligens kommer forslag til fortolking opp i oss intuitivt, men gjennom å vurdere om ordet gir oss en bedre forståelse av handlingen, er vi i stand til å bedømme om et nytt ord representerer en bedre forståelse av det moralske ved en handling.

Spesielt om det å ta moralske standpunkter

Taylors filosofi innebærer at vi må ta våre moralske standpunkter gjennom å erkjenne det moralske verdet ved handlingen. Det innebærer å forholde seg til noe som er. Og vår måte å forholde oss til dette på, er i prinsipp gjennom artikulert og fortolket følelse. Dette er i og for seg en retningslinje for moralsk erkjennelse. Men ut over dette, leverer Taylor ingen moralsk metode. Som vi har antydte over i redegjørelsen for hvordan vi finner det rette ordet, vil det neppe være tale om en umiddelbar innskytelse. Det å finne det rette ordet for verdet, kan innebære for eksempel samtale, argumentasjon og refleksjon.

Vår erkjennelse av en handlingens verd, kan dreie seg om at handlingen er grunnleggende god eller grunnleggende ond. Erkjennelsen kan imidlertid også dreie seg om de typiske moralske dilemmaer hvor vi står overfor handlingsvalg der vi må velge mellom løsninger som begge har gode og dårlige sider. Det kan for eksempel dreie seg om å velge mellom barmhjertighet eller rettferdighet. Det vil altså være tale om å erkjenne handlingens verd relativt til hverandre. I disse tilfellene må vi forstå Taylor slik at den subjektrefererende egenskapen ikke bare er handlingens verd, men også dens relative verd, for eksempel at barmhjertighet er bedre enn rettferdighet - i hvert fall i denne konkrete saken. Taylor sier at "This kind of discrimination is an essential part of the articulations of our emotions."¹²⁴

Som vi har vist over, er det å erkjenne moralsk verd nært knyttet til det Taylor kaller sterke evalueringer. Taylor skriver om de sterke evalueringene, hvor vi umiddelbart evaluerer våre motiver, at de er kilden til utvikling av aktørens moralske kart. Med dette synes Taylor å mene aktørens erfaring av hvem han eller hun er forstått i relasjon til hva han eller hun holder for godt. Som vi har vært inne på over, kan dette moralske kartet sies å være et kart over de

¹²⁴ Ibid, 65.

moralske rammeverkene. Og de moralske rammeverkene er en forutsetning for at individet skal kunne forstå seg selv som moralsk selv.

Kort om personlig moralsk ansvar

Det moralske verdet ved en handling er en egenskap ved handlingen. Vår måte å forholde oss til dette verdet på, er altså å erkjenne hvordan egenskapen er. Det er ikke tale om å velge eller bestemme hva som skal anses som godt eller rett. Det er derfor ikke mulig å knytte personlig ansvar til noe valg, og hvordan virkeligheten er, kan heller ikke noe menneske holes til ansvar for. Så hvor blir det av det personlige moralske ansvar?

Som vi har sett spiller fortolking en rolle både for erkjennelse og konstituering av de moralske egenskapene. Og det er her Taylor plasserer det personlige moralske ansvaret. I følge Taylor har vi et ansvar for til stadighet å stille spørsmål om og reflektere over de forforståelser jeg bærer med meg som forutsetninger for fortolkingen. Det kan være tale om menneskesyn, om faktisk kunnskap, og om normative grunnposisjoner. Det moralske ansvar innebærer en plikt til stadig å jobbe med disse forutsetningene for å komme fram til stadig bedre forståelse av disse grunnleggende premissene.¹²⁵

¹²⁵ Taylor, *What is human agency?* 39.

Del III: Oppsummering og omstendigheter for videre refleksjon

6 Oppsummering i lys av utgangspunktet

Charles Taylors filosofi har vært utgangspunktet for arbeidet i avhandlingen.

Problemstillingen stilte mange spørsmål om følelse, moralsk verd og forholdet mellom dem. Avhandlingen har forsøkt å besvare disse spørsmålene innenfor rammen av Taylors filosofi, bl.a. belyst på bakgrunn av Taylors forståelse av språk og menneskets selv.

Når Taylor sier at følelse er i stand til å erkjenne det moralske verdet ved en handling, sikter han ikke til den fysiologiske dimensjonen ved følelsene som kan studeres naturvitenskaplig og som er underlagt naturlover. Han sikter til den opplevde dimensjonen av følelsen - til det bevissthetsinnholdet som innehaveren av følelsen opplever. Følelse forstått på denne måten er et språklig produkt. Det er gjennom at vi uttrykker følelser i ord at det følelsesmessige bevissthetsinnholdet blir det det er for mennesket. Men språket skaper ikke bevissthetsinnholdet gjennom å gjøre allerede eksisterende bevissthetsinnhold til det det er for oss i språket. Følelsen som opplevelse er ikke en språkliggjøring av bevissthetsinnhold som allerede finnes utenfor eller forutfor for at vi bruker språket til å uttrykke følelsen. Språket skaper den opplevde følelsen på en radikal måte gjennom å skape bevisstheten og muligheten for at denne bevisstheten kan ha et slik innhold som språket nevner. Følelsen som opplevelse kan ikke på noen måte eller i noen form finnes uavhengig av at vi bruker språket til å uttrykke følelsen.

Det moralske verdet er en egenskap ved handlingen. Det er en egenskap som viser seg når vi taler om handlingen. Det moralske verdet viser seg i et felles språklig rom hvor deltakerne i samtalen er sammen om å ha fokus på verdet.

Det moralske verdet er en egenskap som ikke kan måles eller telles – den finnes ikke i handlingen slik den kan beskrives empirisk. Og det er umiddelbart ganske klart at denne egenskapen må sies å være subjektiv i flere henseende. For det første er det moralske verdet subjektivt på den måten at det bare kan finnes i en verden hvor det finnes mennesker som allerede er engasjert i et menneskelig liv. Det er en egenskap som vi ikke kan snakke om i språket med mindre vi allerede er et subjekt som fra et subjektivt – dvs. menneskelig – standpunkt kan erkjenne denne egenskapen. Og dette subjektive utgangspunktet medfører at det moralske verdet kan være subjektivt også i en annen forstand. På bakgrunn av den enkeltes

personlige historie og horisont, kan det moralske verdet som uttrykkes i tale, være mer eller mindre adekvat eller forvrenget.

Men i en annen forstand er det moralske verdet ikke-subjektivt. Som type egenskap er disse egenskapene – som Taylor kaller subjektrefererende egenskaper – ikke-subjektive. De er skapt av språket. Og språket er ikke et instrument som mennesket kan bruke som det vil. Språket er snarere forut for mennesket som en forutsetning for menneskets liv. For det første er språket forut for enkeltindividet. Men språket kan også sies å være forut for menneskeheten som en forutsetning for menneskene som moralske, sosiale og kulturelle aktører.

Moralsk verd er en virkelighet fordi det gode og det onde som det moralske verdet er uttrykk for, er en forutsetning for oss. Det er en forutsetning for oss som moralske selv som er selvfortolkende i forhold til sine standpunkter til det gode. Og det som er en forutsetning for oss, er virkelig for oss. Kanskje er det slik at det moralske verdet ikke tilsvarer noe i den fysiske verden – det moralske verdet finnes ikke andre steder enn i språket. Likevel er denne dimensjonen uttrykk for hvordan tingene er for mennesket. Det som er en forutsetning for oss på denne måten, må vi regne som virkelig.

At følelsen er om egenskapen, betyr at følelsen blir til som følge av at vi i språket konstituerer egenskapen. I tråd med dette er sannhet ikke overensstemmelse mellom språk og noe utenfor språk. Sannhet er en egenskap ved en språklig fortolking som bedre enn en annen fortolking klarer å vise oss hva slags egenskaper et handlingsalternativ har. Muligheten for sannhet og usannhet, må også innebære at følelse og egenskap kan være forskjellige. I en viss forstand kan følelsen ta feil om egenskapen. Men å ta feil betyr ikke at en beskrivelse bommer i forhold til noe utenfor språket. Her forholder vi oss til noe som ikke kan finnes andre steder enn i våre språklige artikuleringer. At følelsen kan ta feil, betyr at vi kan mislykkes med å artikulere egenskapen slik den kan artikuleres på beste måte i språket

7 Premisser og konsekvenser

Undersøkelsen av Taylors filosofi har hatt som umiddelbart mål å forstå. Verdien av å forstå denne filosofien bedre, ligger bl.a. i at en bedret forståelse gir grunnlag for en drøfting og evaluering av filosofien. En slik evaluering kan for det første ta utgangspunkt i grunnleggende premissene som Taylors filosofi bygger på og vurdere om de er holdbare. Evalueringen bør også se på de filosofiske konsekvensene denne tenkningen har, og undersøke om

konsekvensene er akseptable i forhold til posisjoner vi holder som viktige. Som en avslutning og som et innspill til videre drøftelse, skal vi her kort antyde noe om hvilke grunnleggende premisser og hvilke konsekvenser som en evaluering av Taylors filosofi kunne ta utgangspunkt i.

Premisser

Innledningsvis nevnte vi at Taylors forståelse av språket og mennesket ville komme til å spille en rolle som hjelpemidler i arbeidet med problemstillingen. Arbeidet med avhandlingen har også vist at disse to utgangspunktene er viktige for Taylors filosofi på dette området. Taylor ser ikke språket primært som et redskap til å beskrive, men som konstitutivt gjennom ekspresjon. Mennesket forstås som selvfortolkende i forhold til standpunkter til det gode. Disse to premissene synes imidlertid å være avhengige av hverandre for å kunne begrunne Taylors konkrete standpunkter. For eksempel kan vi ikke si at de subjektrefererende egenskapene er virkelige bare på bakgrunn av at språket som konstitutivt-ekspressivt frambringer noe som ikke finnes andre steder. Det at dette som frambringes må ses som virkelig, forutsetter også at det er forutsetninger for menneskets selv-konstituerte selv.

Konsekvenser

Når det gjelder konsekvenser av Taylors filosofi om følelse og moralsk verd, må vi for det første nevne den forståelsen av det moralske som synes å følge av Taylors posisjoner. Det moralske kan i prinsipp ikke forstås som det som er i overensstemmelse med en allmenn fornuft eller det som maksimerer lyst eller minimerer smerte. Essensen av det moralske, synes å være *det som egentlig betyr noe for mennesket*. Det moralske er det som betyr noe på den måten at vi reagerer følelsesmessig på det slik at vi tiltrekkes eller frastøtes av det. Men dette er likevel ikke en ren "mennesket er alle tings mål-konklusjon". Det som betyr noe for oss og som vi reagerer følelsesmessig på, er ikke et fantom skapt av våre følelser, men en virkelighet som i en viss forstand er forut for mennesket både som individ og fellesskap.

Og her er vi ved den neste konsekvensen vi må akseptere. Taylors filosofi innebærer at vi må akseptere en språkskapt virkelighet. Denne virkeligheten finnes ikke i handlingen forstått som en ytre og objektiv hendelse. Denne virkeligheten finnes heller ikke i en idé-verden. Denne virkeligheten finnes i en egen dimensjon, i den språklige eller semantiske dimensjon.

Med sin filosofi opphever Taylor en dikotomi som "epistemologien" holdt på: Skillet mellom de primære egenskapene som måtte regnes som virkelige, og "det andre" – for eksempel moral og estetikk – som var ikke-virkelig og kun subjektivt. For Taylor er både primære egenskaper og moralsk verd virkelig – om enn på bakgrunn av forskjellige kriterier for virkelighet. Det betyr at et og samme objekt, for eksempel en handling eller et menneske, har virkelige egenskaper av begge slag. Men i motsetning til det vi er vant til å tenke, nemlig at et objekt som befinner seg i flere dimensjoner har egenskaper som også alle befinner seg i flere dimensjoner, har vi her å gjøre med egenskaper som befinner seg i hver sine dimensjoner.

Det fjerde og siste punktet vi skal nevne, dreier seg om forståelsen av vår moralske erkjennelse. Sterke etiske tradisjoner innebærer at det å ta stilling til moralske spørsmål, er å resonnerer i bestemte tankebaner eller til og med beslutte noe - altså hva som skal regnes som rett. Taylors filosofi bryter med dette, og innebærer at det å ta moralske standpunkter i prinsipp er å "se" – altså erkjenne – hvordan noe er, dvs. hvordan den egenskapen vi erkjenner følelsesmessig er.

8 Sluttord

Taylors filosofi sier oss at det finnes noe som er godt, og at det er noe som er sant og noe som er usant om det gode. En slik filosofi kan ha problematiske konsekvenser i form av inspirasjon til manglende ydmykhet i møte med mennesker eller kulturer man mener tar feil i spørsmålet om det gode. Men filosofien er også positiv på en viktig måte. Denne filosofien tegner et bilde av menneskets tilværelse som et sted hvor det gode gir grunnlag for meningsfullhet nok for å bygge en stabil identitet og et godt liv.

9 Litteraturliste

- Bauman, Zygmunt. "Postmodernitet, identitet og moral". I *Nærhetsetikk*, redigert av Arne Johan Vetlesen, 123-138. Oversatt fra engelsk av Mette Nygård. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1996.
- Henriksen, Jan-Olav. *Grobunn for moral: Om å være moralsk subjekt i en postmoderne kultur*. Kristiansand: Høyskoleforlaget a/s, 1997.
- K. E. Løgstrup. *Norm og spontanitet*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag a/s, 1993.
- Nortvedt, Per. "Veien over til Den tredje". I *Nærhetsetikk*, redigert av Arne Johan Vetlesen, 139-157. Oslo; Ad Notam Gyldendal, 1996.
- Kirk, S.A. og Reid, W.J. *Science and social work*. New York: Columbia University Press, 2002.
- Rawls, John. *A theory of justice*. Oxford: Oxford University Press, 1988.
- Smith, Nicolas H. *Strong Hermeneutics – Contingency and Moral Identity*. London: Routledge, 1997.
- _____. *Charles Taylor, Meaning, Morals and Modernity*. Cambridge UK: Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd, 2002.
- Taylor, Charles. "Introduction". I *Philosophical papers 1: Human agency and language*. 1-12. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- _____. "What is Human Agency?" I *Philosophical papers 1: Human agency and language*. 15-44. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- _____. "Self-interpreting Animals". I *Philosophical papers 1: Human agency and language*. 45-76. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- _____. "Language and Human Nature". I *Philosophical papers 1: Human agency and language*. 215-247. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- _____. "Theories of Meaning". I *Philosophical papers 1: Human agency and language*. 248-292. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- _____. "Interpretation and the sciences of man". I *Philosophical papers II: Philosophy and the human sciences*. 15- . Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- _____. *Sources of the self: The making of the modern identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- _____. "Preface". I *Philosophical Arguments*. vii-xii. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995.

_____. "Overcoming Epistemology". I *Philosophical Arguments*. 1-19. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995.

_____. "Heidegger, Language, and Epistemology". I *Philosophical Arguments*. 100-126. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995.

Thomassen Magdalena, *Vitenskap, kunnskap og praksis – Innføring i vitenskapsfilosofi for helse- og sosialfag*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2006.

Vetlesen, Arne Johan. "Innledning". I *Nærhetsetikk*, redigert av Arne Johan Vetlesen. 7-14. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1998.

_____. "Emmanuel Levinas". I *Nærhetsetikk*, redigert av Arne Johan Vetlesen. 15-49. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1998.